

BÜYÜK BİLGİN, HUKUKÇU VE DEVRİMCİ SİMAVNA KADISIOĞLU ŞEYH BEDREDDİN MAHMUD

6. ŞEYH BEDREDDİN: YAŞAMI, GÖRÜŞLERİ VE SAVAŞIMI

II. 6. 1. Şeyh Bedreddin'in Yaşamı

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un yaşamına ilişkin en geniş bilgi, torunu Hafız Ali'nin yazmış olduğu manzum *Menakıbname-i Şeyh Bedreddin* de bulunmaktadır. Ancak bu tür bilgilerin diğer menakıbnamelerde olduğu gibi masalsı yünleri ağır basmakta, ermiş bir veli olarak olağanüstülükler sarmalı içinde verilmektedir.

Çağdaşı İbni Arabşah ve Aşıkpaşazade dahil, tanınmış Osmanlı resmi tarih yazıcılarından Şeyh Bedreddin hakkında konuşmayan yok gibidir. Ne var ki, hepsinde anlatılanlar birbirinin aynısıdır.

Bedreddin'in Abdulaziz adındaki dedesi Selçuklu sultanları soyundanmış ve Hafız Ali'nin anlattığına göre Osmanlılar Rumeli'yi istilaya başladıklarında katıldığı Dimetoka savaşında şehit düşmüştür. Abdulaziz'in oğlu İsrail, Dimetoka Rum beyinin kızıyla evlenmiş ve 1357-1359 yılları arasında, Melek adı verilen bu kadından Bedreddin dünyaya gelmiştir. Bedreddin Mahmud'un doğum yeri, Edirne yakınlarında bugün Yunanistan'da bulunan Karaağaç-Dimetoka arasında bulunan Simavna (Samona) kalesidir. Babası burada kadılık görevinde bulunduğundan, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin adıyla tanınmıştır.

Daha ufak yaşta iken Semerkand'a gidip öğretim görmüş olduğu söylenen Kadı İsrail, oğlunun ilk hocası olmuş ve zamanının koşulları içinde en iyi öğretimi görmesi için elinden geleni yapmıştır. Bedreddin'in şeriat kurallarına uygun yetiştiği ve *fıkıh*, *hadis*, *kelam*, *belagat*, *sarf-nahiv*, *tefsir* gibi Kuran'a ve Arap diline dayalı öğretim gürdüğü muhakkaktır.

Doğduğu yerdeki öğretimin ardından Bedreddin'in önce Bursa'ya gittiği, bir süre Konya'da kalıp okuduğu bilinir. Yüksek öğretimi, Kahire'de dönemin bilginlerinden ders alarak tamamlamıştır. Bunlar arasında Mübarekşah Mantıkî ve Muhammed bin Mahmud Ekmeleddün en tanınmışlarıdır.

Bedreddin'in Mısır'daki arkadaşları arasında Seyyid şerif Gürcani, tıp bilgini Aydınlı Hacı Paşa, şair Ahmedî, Molla şemseddin Fenari gibi Osmanlı uygarlığının, o çağda, önemli aydınları vardı. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Bedreddin ve arkadaşlarını "Razi Ekolüne bağlı bilginler" olarak değerlendirir.

Bedreddin, Şeyh Hüseyin Ahlatî'den tasavvuf öğrenmiş,¹ hatta kırk günlük sürelerle iki kez içekapanışa (çileye) girmiştir. Bedreddin, Memluk Sultanı Melik Zahir'in verdiği Maria adlı cariye ile evlenerek, şeyhiyle bacanak da olmuştur. Geleceğin sultanı Ferec'e bir süre hocalık yapmıştır. Fıkıha dair yapıtlarını bu sırada yazmaya başlamıştır.

Şeyhinin önerisi üzerine Kahire'den Tebriz'e giden, orada tasavvuf alanındaki bilgilerini geliştirip, genişleten Bedreddin'in çağın ünlü tasavvuf erlerinden sayılan Abdurrahman-i Bistami ve arkadaşlarından bilgiler edindiği söylenir. Bu arada Timur'un çevresinde toplanan bilginlerle de tanışıp tartışmıştır.

¹ Şeyh Bedreddin'in Mısır'da Kaygusuz Abdal ile karşılaşmış ve onun tasavvufi sohbetlerinden yararlanmış olduğunu düşünüyoruz. Olasıdır ki, ilk batını Alevilik inancını Kaygusuz Abdal ile ilişkilerinden tanımıştı. Kaygusuz Abdal Sultan incelememizde Şeyh Bedreddin ile olası ilişkiler üzerinde yorumlarımızı vermiş bulunuyoruz.

Yeniden Kahire'ye döndüğünde, 1397'de şeyhinin ölümü üzerine bir süre onun yerine geçmişse de, daha sonra Anadolu'ya gelmiş ve uzun süre Karaman, Germiyan, Aydın illerinde ve Tire'de dolaşmıştır. İ.Hakkı Uzunçarşılı Bedreddin'in bu gezilerini en doğru bir biçimde şöyle değerlendirmektedir:

“Şeyh Bedreddin Anadolu'da dolaştığı sırada tasavvufi daha doğrusu Batini ilkelerini yaymaya başlamış ve gezdiği yerlerde hep Alevi Türkmenlerle temas ederek onların maksadına göre hazırlamak istemiştir; daha sonra şeyh Bedreddin Rumeli'ye geçip Edirne'ye yerleşmiş ve kendisini ziyarete gelenlerle görüşerek yavaş yavaş etkinliğini artırmıştır.” (İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 2.baskı, İstanbul, 1982, s.362)

Şakayık-i Numaniye'de Bedreddin'in Sakız (Khios) adasına da gittiği kaydedilmektedir. Şeyh Bedreddin, 1410-1413 yılları arasında, Edirne'de padişahlık yapmış olan Musa Çelebi'nin kazaskerliğini (Ordu-yu hümayun kadısı) yaptı. Bedreddin *Varidat*'ı 1407'de yazdığına göre, Musa Çelebi mutlaka onun düşünce ve inançlarını paylaşmaktadır. Yoksa, yine Uzunçarşılı'nın dediği gibi yalnızca,

“Bedreddin'i kazasker tayin etmek suretiyle onun nüfuzunun yayılmasına yardım etmiş” olamaz. Nejat Birdoğan doğru bir saptamayla, “1412'de Bedreddin'in düşünceleri doğrultusunda Musa Çelebi'nin toprağın kullanma hakkını halkın emeğine bıraktığını” yazmaktadır. (*Kavgı*, Sayı 14, Nisan 1992)

Bedreddin'in asıl ünlendiği dönem, Çelebi Mehmet'in kardeşini yenip ortadan kaldırdıktan sonra Şeyh'i İznik'e sürmesiyle başladı. Yayıdığı düşünce ve inançları dolayısıyla geniş etki yaratan ve çok yandaş toplayan Şeyh Bedreddin, bu dönemde eski kethudası Börklüce Mustafa ve Torlak Hu Kemal'n etkinlikleriyle güçlendi. Bedreddin erleri, başlattıkları kavgada hayli başarı kazandıysa da sonunda yenik düştüler. Şeyh Bedreddin yakalanarak Serez'e götürüldü. Mevlana Haydar Acemi'nin verdiği fetva ile 1420-21'de asıldı. (Çeşitli kaynaklar şeyh Bedreddin'in öldürüldüğü zaman için 1414, 1415, 1417 ve 1418 gibi farklı tarihler vermektedirler.)

II. 6. 2. İslam Fıkıhçısı Şeyh Bedreddin Mahmud

Günümüze kalan yapıtlarından anlaşıldığına göre almış olduğu eğitim Şeyh Bedreddin'i çağının önemli bir şeriat bilgini yapmıştır. En önemli yapıtı *Camiü'l-Fusuleyn* İslam hukuku üzerinedir. Nejat Birdoğan bu yapıttan şöyle bir alıntı veriyor:

“Dünyada kutsallık yoktur. Kutsallık sadece Tanrı'dadır. Onun yarattığı herşey, her nimet insan içindir. Toprağın tek ıssı Tanrıdır. Rumeli'nde bol bol gürülen malikane ısları yüzünden insanlar bu nimetten mahrum bırakılamaz.” (*Kavgı*, Sayı 14)

Bedreddin, Kuran'ın öngördüğü, ama hiçbir zaman şer'i yorumlarla uygulanmamış bu ölü ilkelerin yaşama geçirilmesinin insana mutluluk vereceğini ve bunun da birkaç beyin elinde bulunan Rumeli topraklarının halkın eline geçmesiyle mümkün olacağını vurgulamaktadır.

Bedreddin'in, Edirne'de Kazaskerliğe (Kadiasker) atandıktan sonra ilk olarak, bir çeşit *Medeni Kanun* sayılan, *Camiü'l Fusuleyn*'i hazırlamış olduğu görülmektedir. 1413 yılında on ay içinde tamamladığı bu eseri, bu yüksek görevi sırasında kullanmak ve zamanın yargıçlarına bir kolaylık olmak üzere hazırlamıştır. Özellikle birinci bölümünde, zamanın yargıçlarına hitabettiği kısmı Türk Hukuk Felsefesi yönünden büyük önem taşımaktadır. Burada ortaya koyduğu hukuk ilkeleri, kendisinden dört yüz yıl sonra hazırlanmış (1869-1876), “*Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*”den çok ileridedir. (Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul-1977, s.146-147) *Camiü'l Fusuleyn*'de Bedreddin, yargıcı, iskolastik hukuk çıkmazından kurtararak aydın bir dünyayı işaret etmiş ve şöyle demiştir:

“Mademki, bir yargıç kendi reyinin, başkalarının fikir ve içtihadına değil gerçeğe uygun olduğuna kanidir; ona kendi reyiyle hükmetmek vacip olur. Gayrının reyiyle hüküm vermek nasıl helal olur ki...”

G,rülüyor ki, bu noktada Bedreddin yargıcı, ne Kadiasker'in ve ne de Sultan'ın buyruğuna bağılıkmıştır. Onu kendi görüşü ve ferasetiyle başbaşa bırakmıştır. Bedreddin'in bu hukukta bağımsızlık ve özgürlük ilkesini çağımızda dahi gözlemek olanağına sahip değiliz. (Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, s.149-150)

Kendisi iyi tanıyan İbni Arabşah'ın “bilimsel yeteneğini deniz gibi sonsuz buldum, özellikle fıkıhta...” dediği Bedreddin'in fıkıh konularını işlediği iki yapıtı daha vardır: *Letaifü'l-İşarat* ve *Kitabü'l-Teshil*.

Bunlardan *Teshil* her iki hukuk kitabının açıklamasıve yorumu durumundadır. *Nuru'l Kulub* ise Bedreddin'in Kuran tefsiri alanında yazdığı tek kitaptır. *Ukudü'l- Cevahir* ve *Çeragü'l-Fütuh* adlı yapıtları Arab dili kurallarıve sözdizimi üzerinde yazılmış medrese ders (*sarf-nahiv*) kitaplarıdır.

Menakıbnâme-i şeyh Bedreddin'de verilen sıraya göre *Letaif-ül-İşarat*, *Ukudü'l- Cevahir*'den sonra, Bedreddin tarafından ikinci eser olarak hazırlanmıştır. Kitabın kendisi günümüze ulaşmamış, ancak *Teshil*'in önsüzünde verilen bilgiden anlaşıldığı üzere, *Cami'ül- Fusuleyn* gibi bir yasa kitabı değil, hukuk bilimiyle ilgilidir. Yani Fıkıh'ın (İslam Hukuku) hem ahirete ilişkin hükümlerini hem de dünya işlerine ait kuralları konu olarak almıştır. Şeyh Bedreddin özellikle *Teshil*'i, başında söylediği gibi, *Letaif-ül-ışarat* adlı hukuk kitabını anlamak okuyanlara güç geldiği için, bir yorum ve açıklama kitabı olarak yazmıştır. İçerisinde bine yakın hukuksal sorunlar zikretmiş ve açıklamasına girişmiştir. (Necdet Kurdakul, *agy*, s.150-152)

Bu yapıtlarından *Teshil* ile *Nuru'l Kulub* 'u İznik sürgününde yazmıştır. İ. Zeki Eyüboğlu bu durumu şaşırtıcı buluyor ve Şeyh Bedreddin ve *Varidat* adlı kitabında şöyle diyor:

“Kendini tasavvufa verdiği, yeni inancıyla bütün şeriat ilkelerine karşı çıktığıbir dünemde, görüşlerine karşıt konularda çalışmalara koyulmasıve kendine 'bilgin' olarak büyük ün kazandıran yapıtlar ortaya koyması biraz çelişkilidir.” (İ.Z.Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Şeyh Bedreddin ve Varidat*, İstanbul, 1977, s.155)

Öte yandan, Osmanlı resmi tarihyazıcıları da,

“Sultan Çelebi Mehmed, ilmine ve fazlına çok hürmet ettiği Simavna Kadısıoğlu Bedreddin'i, İznik'de ailesiyle birlikte 1000 akça aylıkla meskene tabi kıldı” diye yazmaktadırlar. Bu yorumlara katılmıyoruz.

Bir düşünelim: Mehmet Çelebi Bizans İmparatoru Manuel'e bazı eski topraklarını geri vererek kardeşine karşı anlaşmış, Bizans gemileriyle Rumeli'ye geçip Musa Çelebi ile üç kez savaş yapmış ve ikisinde yenilerek Bizansa sığınıp canınızor kurtarmış. Ve ancak 1313'de bazı Tımarlı sipahilerin, büyük toprak sahibi beylerin Musa Çelebi'yi terketmesiyle üstün gelip kardeşini öldürtmüş. (İ.H. Uzunçarşılı, *OsmanlıTarihi I*,s.342-345) Mehmet Çelebi'nin, düşmanıolan kardeşinin akıl hocası Şeyh Bedreddin'i, hem de günde 30 akçanın üstünde gündelik (130 yıl sonrasında devletin en büyük memuriyet makamı olan Şeyhülislam'ın gündeliğinin üçte biri) ödüllendirmesi düşünülemez.

Bizim kanaatımız odur ki, Şeyh Bedreddin bu kitapları yazmaya mecbur edildi. Çelebi Sultan'ın çevresindeki din bilginleri Bedreddin'in yeteneklerini çok iyi biliyorlardı. Ayrıca, ikinci kuruluş ve toparlanma döneminde devlet kurumlarının güçlenmesi gerekiyordu. Belki de bu yüzden canınıbağışlayıp gözaltında tuttular. Yazdıkları bir çeşit tövbe sayılacaktı. Önce Edirne'de tutukluyken - belki artık güven verdiği için - İznik'e getirildi. Bedreddin'in

Teshil’in yazılışını anlatışı anlamlıdır:

“816 (1414) yılında bu şerhimi yazmaya başladım. Buradan ayrıldıktan sonra 818’de (3 Eylül 1415) tamamladım. Hapis ve gurbetin verdiği acılar ve sürekli üzüntü içinde sürüklenmekteyim. Kalbimin içindeki ateş tutuşmuş, günden güne artıyor. Öyle ki kalbim demir bile olsa dayanıklılığına karşın eriyip gidecek. Ey gizli lütuflar ıssı? Korktuklarımızdan bizi kurtar!”

II. 5. 3. Aynı Zamanda Çağını Aşmış Bir Batını-Alevidir Bedreddin Mahmud

Elimizde tasavvuf konularında, Şeyh Bedreddin’in olduğu kesinlikle bilinen yapıtlar vardır. Bu yapıtlarda adınanmış olduğu mutasavvıfları tanıyoruz.

İ. Zeki Eyüboğlu Bedreddin’in ilk el aldığı Seyyid Hüseyin Ahlati’den pek etkilenmiş olduğunu kabul etmezken, Abdülbaki. Gülpınarlı, “Ahlati’nin kimya ve hekimlikle uğraştığı bilindiğinden, *Varidat*’ın akla dayalı bir yapıt olmasında büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz” demektedir. (A. Gülpınarlı, *Simavna Kadısoğlu şeyh Bedreddin*, İstanbul, 1966, s.4-5)

Eyüboğlu, Bedreddin’in tasavvufi görüşleri üzerinde Gazali ve Muhyiddin-i Arabi’nin etkilerinden süzetenmektedir. Gazali’de düşünce düzeninin odak noktası haline gelen sezgi (keşf) ve gönül, Şeyh Bedreddin için de gerçeğe varmanın iki yoludur. Gazali ile Us konusundaki görüşleri birse de yaratılış, yaratan ve evren konusunda farklıdır. Bedreddin’in onun *İhya-yı Ulum* ve *Kimya-yı Saadet* kitaplarını eleştirdiği görülür.

Muhyiddin-i Arabi’de tek gerçek varlık Tanrıdır, yaratılış ve yoktan varoluş yoktur. Tanrıda özünden ortaya çıkış (zuhur, südür) vardır. Tanrının görünüm alanına çıkması evreni ve onu dolduran varlıkları oluşturur. İnsanla Tanrı özdeşdir. Sezgi, bir içe doğuş ve tanrısal görünüşdür. Ölüm ruhun güvdeden ayrılmasıdır, ama yokolması değildir. Herşey Tanrı görünüşü olduğundan yokoluş düşünülemez.

Muhyiddin-i Arabi’nin bu düşünceleri genelde “tanrı-insan-evren” üçlüsü üzerinde yoğunlaşır. şeyh Bedreddin, daha somut ve kesin olması dışında tasavvufta Muhyiddin-i Arabi ile eş düşünce ortamındadır. Muhyiddin-i Arabi’nin *Fususü’l-Hikem*’ine yazdığı yorum, bir bakıma tasavvuf çizgisindeki aşamaları gösterir. Ama gerçekte Bedreddin, bu çizgisini Halep, Tebriz, Tokat, Karaman, Aydın, Tire, Ege adaları, Edirne ve Balkanlara kadar uzatıp Batınlık-Alevilik somutunda son aşamaya ulaştırmıştır.

İbni Arabşah’ın onun için, “bilimler alanında bütün arkadaşlarından üstün olarak yurduna döndükten sonra sufi oldu” demesi, onun batını yönünün eleştirisiydi. Bedreddin, zamanında Konya’da çok büyük ünü olan Mevlana’dan, hiçbir yazısında ve tek bir sözcük etmemiştir.² Buna karşılık Bedreddin’in Yunus Emre’nin şiirlerini okuduğu, derin bir sezişle dinleyip uygulandığı biliniyor.

Şeyh Bedreddin’in 1407 yılında yazmış olduğu *Varidat* (malvarlığı, zenginlik değil; akla gelen şeyler ya da içe doğuşlar anlamına gelir), kimilerine göre yüce bir din kitabı ve kimilerine göre ise bir dinsizlik kitabıdır. Üç çarpıcı örnekle Osmanlı din adamlarının *Varidat*’a ve yazarına nasıl baktıklarını görelim:

İskilipli Halveti Muhyiddin Muhammed (ö.1516) *Hakıyat ül Hakayik* adını vermiş olduğu, *Varidat*’ın açıklamasını(şerh-i *Varidat*) yaptığı kitabının başında özetle şunları söylemektedir:

“Bu risaleyi Peygamber şeriatının güneşi, Mustafa yolunun Bedr’i (ay)ı... Hakkı bilen, gerçeği gerçekleştirmiş erenlerin seçkini, olgunluğa irmişlerin en olgunlarının en olgunu... Allaha

² Radi Fiş’in “*Ben de Halimce Bedreddinem*” adlı romanında, şeyh Bedreddin’in ağızından sık sık Mevlana Celaleddin’n sözlerini konuşturması, yalnızca yazarın Mevlana hayranlığından kaynaklanmaktadır.

mensup bilginlerin tam inanç gerçeğine varanların sultanı, hak, şariat ve takva ve dinin Bedr'i yazmıştır. Allah aziz sırrını kutlasın.” (Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul, s.42)

Osmanlı Şeyhülislamlık makamını Kanuni, II.Selim ve III.Murad zamanlarında tam 28 yıl işgal etmiş, Kızılbaş kanına doymayan Ebusuud Efendi -ki Muhyiddin Muhammed'in oğludur- 1548 yılındaki fetvalarında ise, babasının yüzde yüz karşıtı bir görüş içinde Bedreddin ve yapıtını mahkûm etmektedir:

- “Soru: şeyh Bedreddin Simavi ki *Varidat* yazarıdır; Bedreddin yandaşlarına küfür ve lanet etmeyen kafirdir, diyen birine ne yapmak gerekir?”
- “Cevap: Aslında, Bedreddin yandaşları kafirdir, demek doğrudur. Ama, diğer kafirlerin olduğu gibi bunların da adını anmayıp, lanet etmeyen kendi halindeki müslümanlar kafir olamaz.”
- “Soru: Bedreddin yandaşlarından, yani Simavilerden bir bülük insan şarap içip, izinle birbirlerinin karılarını kullansalar, bunlara ne yapmak gerekir?”
- “Cevap: Derhal öldürülmeleri gerekir.”
- “Soru: Bir kişi; ‘kim şeyh Bedreddin dervişlerini evinde konuk ederse onu cezalandırıp, ayrıca cürüm parası almak gerek’ dese bu uygulama dine uyar mı?”

- “Cevap: Konuk olan kötü Simavi yandaşıysa uyar.” (Rıza Zelyut, *Osmanlı’da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler*, s.40-41)

Kıyas-ı Enbiyâ yazarı Cevdet Paşa, 1850’lerde Osmanlı Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey’in, *Varidat*’ın nerede bulursa ucuz-pahalı satın alıp yaktığını anlatmaktadır. (Abdülbaki Gölpınarlı, *agı*, s.50) Öyle ki, gözüm açık yazıcılar Arif Hikmet beye satmak üzere uyduruk *Varidat*’lar yazmışlar.

Varidat’da, Bedreddin’in savunduğu adına uygun ileri sürülen nitelikte bir toplum düzeninden söz edilmez. Bugüne ulaşan yapıtlarında malda, toprakta mülkiyetin kaldırılıp, ortaklaşa kullanılmasını açıkça belirleyen cümleler yoktur. Ama öte yandan Şeyh Bedreddin’in komünistik düşünceler doğrultusunda vaazlar verdiğini, mal konusunda ortaklığı benimsediğini, ona bağlananların ve özellikle Börklüce Mustafa’nın olduğu söylenen konuşmalardan çıkaran kaynaklarda, bu konuda tam birlik vardır. Çağdaş Bizans tarihçisi Dukas’tan, Ebusuud Efendi’ye değin birçok kimse, şeyh Bedreddin’in ve yandaşlarının ortaklığı önerdiklerini açık açık yazar.

Varidat’da sistematik bir anlatım düzeni bulunmamaktadır. Kitap, sohbet toplantılarında yapılan konuşma ve açıklamaların, o anda akla gelmiş gözlemlerin, nakillerin derlenip yazılmasından oluşur ve Arapça’dır.

Varidat (İçe Doğuşlar), yazarının çağırmaşan, yeni ve şeriata aykırı sayılan düşünceleri içermektedir. Yapıtta yaratılış, insan, tanrı, evren, diriliş ve yargı günü, cennet, cehennem, ölüm ve ümitsizlik, düş, cinler ve melekler vb. soyut konular işlenmiş, karşılıklar aranmış ve onlarla ilgili düşünce ve yorumlar ortaya konmuştur. Sorunlar üzerinde dururken İslam dininin uygun görmediği bir bakış açısı benimsenmiştir.

R.Yürükoğlu bunun açıklamasını şöyle anlatıyor:

“*Varidat*’da üne sürülen düşünceler, Babai-Bektaşî düşüncesinin, kendi mantığı içerisinde ileri letilmesidir. Bedreddin’e göre insan tanrıya en yakın varlıktır. Tanrı, insanın özündedir. Bu nedenle insan Tanrı, Tanrı insandır. İnsanla, doğayla Allah arasında hiç fark gözetmeyen bu düşünce, panteizmin en gelişmiş, ateizmle buluşmuş biçimidir.”

“Tanrı yaratıcılığı, ‘yoktan varediş’ değil, tanrı özünden dışa taşmadır... Tüm nesneler, türlerine, niteliklerine göre sıralandıkları evrende bir bütün oluştururlar. Bu bütün tanrıdır.”

“Bir nesnenin yapısında olmayanı tanrının istemeye yetkisi yoktur..”.

“Bedreddin'e göre ölümden sonra dirilmeyoktur.        t   aşamalar cisimler aleminde toplanmıştır. ‘Cisim ortadan kalkarsa ne ruhlardan, ne de soyut varlıklardan iz kalır’ der.

Bu anlayışa göre do u  başlangıç, ölüm sona eri tir. (Burada M.Arabî'den tamamıyla ayrılır- .K.) Cennet ve cehennem, bu dünyadaki iyi ve kötü davranışların, ruhlardaki acıya da tatlı etkileridir.” (R.Y r ko lu, *Okunacak En Büyük Kitap  nsandır*, 4.basım,  stanbul, 1994, s.245)

II . 6. 4. Bedreddiniler Ayaklanması

R.Y r ko lu,  eyh Bedreddin ayaklanmasını hazırlayan koşulları şöyle sıralıyor:

“Bedreddin ayaklanması, Anadolu Selçuklu Devleti’ninyıkıldı ı, Beyliklerin teker teker ortadan kalkmakta olduğu, Osmanlıdevletinin hızla merkezi feodal bir devlet olarak yükseldiği d nemde ortaya çıkmıştır.”

“Merkezi iktidarın güçlenmesi, Osmanlıailesi çevresinde merkez aristokrasisi ile ta rada ona ba lı ikincil aristokrasinin oluşmaya başlamasıyla halk üzerinde ekonomik, siyasal ve dinsel baskılar artmaktaydı.”

“Sünnilik devletin resmi ideolojisi olmuştu. Medreseler dinsel bilgilerin   retildi i yerler olmak yanı ıra, devlet görevlilerinin yeti ti i kurumlar durumuna gelmişti.” (R.Y r ko lu, agy,s.242)

Şeyh Bedreddin halkıir ad etme, aydınlatma amacıyla Anadolu’da dola tı ı sırada batını tasavvuf ilkelerini yaymaya ba lamı  ve gezdii i yerlerde hep Alevi Türkmenlerle temas ederek, maksadına göre onları hazırlamak istemiştir. Elde nesnel bir belge olmamasına rağmen, önceki bölümde şiirlerini incelerken tartı tı ımız üzere, onun en yakın yardımcısı ve propagandacısı Kahire’den tanıdığı Kaygusuz Abdal’dır. Yine olasıdır ki, bu d nemde Anadolu’da ilk ve önemli karargahlarından biri, artık yaşamayan Abdal Musa Sultan’ın kurduğu Dergah’tı. Daha sonra Rumeli’ye geçip Edirne’de yerle mi , kendisini ziyarete gelenlerle konu up g r   erek, vaazlar vererek, etkinlik alanınıgeni letmi tir.

Uzunçarşılı’nın hazırlık ve propaganda döneminde ait, yukarıda sözünü ettiğimiz saptamalarına katılmamak elde değil. Bu dönem, Bedreddin’in Küçük Asya’ya geçmek için Mısır’dan  ıktı ı1390’lı yıllardan, 1410 yılında Musa  elebi tarafından Kazasker tayin edilinceye dek geçen zamandır. Onun büyük bir bilginli i yanında, geniş bir etkinliğe sahip oluşunun da Musa  elebi’yi çektiği d     melidir.

Timur’un zulmünden kaçan büyük Alevi ozanı Seyyid  madeddin Nesimi de 1394-1403/4 arası d nemde Alevi Türkmenler arasındaydı. Her ikisi de aynı ya larda ve batını d     lerin yayıcısıydı.

Nesimi’nin maddi dünyaya yönelik inanç ve d     leri;  l m tesini, dirili i kesinlikle kabul etmeyi i, Bedreddin’in g r   leri ile üstüste düşmektedir. 1404-5 yıllarında Halep’de derisi yüzülerek öldürülen Nesimi, Halep’e değil de diğer birçok Hurufi gibi Rumeli’ne geçmiş olsaydı, hiç kuşkusuz  eyh Bedreddin hareketinin içinde olacaktı.

Hafız Halil’in *Menakıbname-i  eyh Bedreddin*’de belirttiğine göre, Bedreddin  am’da iken, Halepliler bin kişilik bir Türkmen heyeti göndererek, kendisini kente davet etmiş ve orada bir tekke kurmasını istemişler. Bedreddin Halep’e gitmi se de tekke kurup, orda kalmayı kabul etmemiş. Nesimi’nin başına gelenlere, dara acında derisinin y z lmesine seyirci kalmış olan Halep’den hemen ayrılmıştır. Hafız Halil’in aşağıdaki beyitinden anla ıldı ı üzere  eyh Bedreddin, Nesimi’nin idamından çok az bir süre sonra bu kentten geçmiştir:

“Birisin dirler iradet götüren
Nesimi’nin salbine fetva viren”

(*Menakıbname*’den aktaran Necdet Kurdakul, agy,s.221)

Şeyh Bedreddin ayaklanmasına Sakız adası ve Ege'nin en güney ucundan tüm Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlara değin bir taban olduğu söylenebilir. Bu halklar tabanında, Babai geleneği içinde yetişip yaşamakta olan ve Hacı Bektaş Veli ilkelerini yaşama geçirmiş, önce Abdal Musa Sultan'a, bu dönemde Seyyid Ali Sultan'a bağlı, ekonomik ve dinsel baskılar altındaki Alevi Türkmenlerle birlikte Hristiyan Rumlar, Yahudiler ve hatta adalardaki Cenevizliler vardı. Bu taban büyük çapta şeyh Bedreddin'in kethudası ve halifesi Börklüce Mustafa ile Torlak Hu Kemal tarafından oluşturulmuştu. Böylelikle Aleviliğin, tıpkı Babailik gibi şimdi de Bedreddinilik siyaseti ortaya çıkmış ve herkes Bedreddini olmuştu. Örneğin, Bedreddin hareketinin Saruhan bölgesi önderlerinden Torlak Hu Kemal yahudi asıllı idi. Şeyh Bedreddin'in 1408'lerde Kütahya'nın bir köyünde karşılaşp kendine bağladığı Hu Kemal Torlakları, bu bölgede 8-9 yıl sonra Mehmet Çelebi'ye (1413-1421) karşı büyük bir başkaldırı hareketine girişecektir. (Bernard Lewis, *The Jews of Islam-İslam Yahudileri*- Princeton University Press, 1987, s.104, 208) Bedreddin'in *Varidat*'da toplanan, fakat daha çok vaazlarıyla Açıkladığı düşünce ve görüşlerini onlar yayıyordu.

Ayaklanmanın nasıl başlayıp geliştiğini ve nasıl sona erdiğini anlatmaya geçmeden önce, 1341-1477 dönemi içinde bölgedeki Bizans, Osmanlı ve beyliklere ilişkin olayları anlatan Bizans tarihçisi Dukas'ın Börklüce Mustafa'ya ve onun yaymış olduğu düşüncelere ilişkin yazdıklarına göz atalım. Dukas, kitabında Börklüce Mustafa'ya inanan bir Giritli keşişten öğrendiklerini anlatmakta ve Börklüce Mustafa hakkında Osmanlı tarih yazıcılarından çok daha fazla bilgi vermektedir.

Bilindiği gibi 1413 de Musa Çelebi'nin yenilmesiyle Börklüce Aydın iline geçer, ya da Şeyhi tarafından gönderilir. Dukas şöyle anlatıyor:

“O zamanlarda İonia körfezi girişinde, halk dilinde Stilarion (Karaburun) adı verilen dağlık memlekette bayağı bir Türk köylüsü ortaya çıktı. Adı geçen köylü Türklere vaaz ve öğütlerde bulunuyor; kadınlar dışında olmak üzere yiyecekler, giyecekler, evcil hayvanlar ve arazi gibi şeylerin tümünün ortak mal kabul edilmesini öneriyordu.”

“Diyordu ki: ‘Ben senin malını-mülkünü kullanabildiğim gibi, sen de benimkini aynı şekilde tasarruf edebilirsin.’ Bu köylü aşağı tabakadan halkı bu çeşit sözleriyle kendi tarafına çekip kazandıktan sonra Hristiyanlarla da dostluk kurmaya başlamıştı. Köylünün dediğine göre, Hristiyanların Tanrıya inandıklarını yadsıyan Türk kendisi dinsizdir. Köylünün bütün düşünce arkadaşları, rastladıkları Hristiyanlara dostça davranıyor ve ona Tanrı tarafından gönderilmiş, yani peygamber gibi saygı gösteriyorlardı. O, Stilarion'un karşısındaki Sakız adası yönetimi aracılığıyla ruhaniler başkanına adamlar gönderiyordu...”

“O zamanlar adada Turloti adı verilen bir manastırda Giritli bir keşiş yaşıyordu... Bu keşiş saçları kesilmiş, başı açık, ayakları çıplak ve yekpare bir giysiye bürünmüş dervişlerden biri ile şöyle haber göndermişti: ‘Ben de senin gibi hayat geçiriyorum. Ben de senin ibadet ettiğin Tanrıya tapınıyorum. Geceleri gürültü etmeksizin, deniz dalgalarını aşarak daima senin yanında bulunuyorum...’ Buna inanan rahip o köylünün gelip kendisiyle inzivaya çekilip, sohbete daldıklarını söylüyordu... Mustafa'nın ölümüne de inanmadı Giritli keşiş..”

Osmanlı tarih yazıcıları Dukas'ın anlattıklarına, Börklüce Mustafa'nın kendisini peygamber ilan ettiğini, “kadınların da diğer mallar gibi ortak olmasını” istediğini ekliyorlar.

Ayaklanmanın gelişimini İ.Hakkı Uzunçarşılı'dan özetleyelim.

Bedreddin, Börklüce Mustafa'nın Karaburun taraflarında etkinliği ilerlettiğini haber alır almaz, gizlice İznik'ten kaçarak Kastamonu yoluyla Sinop'a geçti. Bir gemiyle Kefe'ye oradan da Eflak beyi Mirca'nın yanına gitti. Börklüce Mustafa, İzmir'de Urla yarımadasının kuzeyindeki Karaburun'da ve

müridi Yahudi kökenli Torlak Hu Kemal ise Manisa'nın Kızılbaşların³ yoğun bulunduğu yörelerinde çalışıyordu. Şeyh Bedreddin de Rumeli'ni eylem alanı seçmişti.

Şeyh Bedreddin Eflak'da fazla durmadan Osmanlı topraklarına geçti. Silistre, Dobruca ve Deliorman taraflarında yaptığı propagandalarla çok sayıda yandaş topladı. İlk kez 1262'lerde HacıBektaş Veli'nin halifelerinden Sarı Saltuk'un Alevi Türkmenlerinin yerleşmiş bulunduğu Dobruca ve Deliorman bölgelerini merkez üssü yaptı.

Tarihyazıcılarının anlattıklarına bakılırsa Bedreddin Deliorman'da (Ağaçdenizi) yönetim hizmetleri verip, görev bölümü yaparak bir çeşit erk yapısı oluşturmuş. “Henüz iç mücadele sarsıntılarından yeni kurtulmuş Osmanlı devletini gafil avlayarak, şeyhlikten şahlığa geçmek istedi Bedreddin” Tarihçilerin yargısı bu.

Karaburun'dan çıkmış olan Börklüce'nin yanında beş bin kişi vardı. (Dukas 6 bin diyor.) Buradan başlayan başkaldırı dalga dalga büyüdü. Peşindeki müridlerinin “Dede Sultan” diye çağırdıkları Börklüce'nin üzerine gönderilen İzmir sancak beyi Aleksandros yenildi ve öldürüldü. Arkasından Saruhan sancak beyi Timurtaş Paşa oğlu Ali bey de bozguna uğratılıp, Manisa'ya kaçarak canını kurtardı.

Sultanlığının elden gideceğini anlayan Mehmet Çelebi başsadrızam Bayezid Paşa ile 12 yaşındaki şehzade Murad'ı çok daha büyük bir kuvvetle Börklüce'nin üstüne gönderdi. Yol boyunca korkunç bir kırım başlatıldı. Börklüce'nin kuvvetlerinin hepsi kırıldı, ya da tutsak alındı. Ayasuluk'ta, Börklüce de içinde olmak üzere binlerce Bedreddin eri katledildi. Dede Sultan bir deve üzerinde tahtaya mihlanmış surette şehirden şehire gezdirilerek teşhir edildikten sonra katledildi.

Manisa taraflarında Torlak Kemal isyanında, Börklüce'nin ardından aynı kuvvetler tarafından bastırıldı. Torlak Kemal astırıldı ve üçbin kişilik kuvveti yok edildi.

İ. H. Uzunçarşılı şöyle sürdürüyor:

“Bu Alevi kıyamının asıl reisi Şeyh Bedreddin, Deliorman'da Anadolu'daki bu kıyamın büyümesini bekliyordu. Çevreye adamlar mektuplar göndererek, halkı kendi cemiyetine davet etmiş, kazaskerliği sırasında tanıdıkları beylerden katılanlar olmuştu. Bu sırada Çelebi Mehmet de Düzmece Mustafa olayıyla ilgili olarak Rumeli'ndeydi. Bayezit Paşa'yı Anadolu'dan çağırıp Bedreddin'in üzerine sevketti. Bu sırada, Şeyh'in çevresindekilerin bir kısmı Anadolu'daki ayaklanmaların bastırılmış olduğunu öğrenip dağılmıştı.”

“Kısa bir çarpışmadan sonra şeyh ele geçirilip Serez'e getirildi. İrandan gelmiş bir din bilgini olan Heratlı Mevlana Haydar'ın ‘kanı helal malı haramdır’ fetvasıyla, 1420'de Serez pazarında bir dükkanın önünde asıldı. Ona katılmış olduğundan kuşku edilen akıncı beylerbeyi de Tokat kalesine hapsedildi.” (İ.Hakkı Uzunçarşılı, agy,s. 363-366)

II. 5. 5. Şeyh Bedreddin'de Devrimci Düşüncenin Kaynakları

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin yukarıda auzunca anlattığımız gibi iyi bir fıkıhçı ve şeriat bilgini olarak yetişip, yapıtlarıyla döneminin İslam dünyasında büyük ün kazanmıştı. Ancak 1407'lerde *Varidat* (İçe Doğuşlar) ile Sünni şeriat düzeninin tam karşısında yer aldığını görüyoruz.

Şeyhi ve bacanağı mutasavvıf Hüseyin Ahlati'nin tekkesinin başındayken 1397'de gizlice Kahire'den ayrılmasından on yıl geçmiştir. Daha önceki doğu gezilerini de sayarsak, bu yıllar onu Halep, Şam, Tebriz, Sultaniye, Tokat, Karaman, Aydın, Tire, Ege adaları ve birçok Trakya

³ İ. Hakkı Uzunçarşılı bazan Aleviler yerine Kızılbaşlar'ı kullanıyorsa da, bu doğru olamaz. Çünkü bu deyim Şeyh Haydar'ın Erdebil Dergahı'nın başına geçtiği 1470 yılından sonra kullanılmaya başlamıştır.

kentlerini dolaşırken, Batını-Alevi somutundaki kazanımlarıyla *Varidat* çizgisine ulaştırmıştır.

Yaşamının bu önemli diliminde Şeyh Bedreddin, İslam şeriatı dışındaki dünyanın insanlarını tanımıştır. Gezdiği bölgelerin yoksul halk yığınlarıyla yüzyüze gelmiş; onların yaşadığı ve yüzyıl önce Yunus'un “gitti beyler mürveti, yediği yoksul eti içtiği kan olmuştur” diye tanımladığı zulüm ve baskı düzenini yakından tanımıştır. Ayrıca Timur'un devlet olma yolundaki Osmanlı'larına vurduğu büyük darbe ile Anadolu'yu ezip geçmiş olmasından kaynaklanan siyasal ve toplumsal kargaşayı, kaosu görüp yaşamıştır.

Varidat'ın Arapça kaleme alınmış olması, Bedreddin'in içinden geldiği şeriatı karşısına alıp İslam ulemasıyla yüksek düzeyde tartışmaya girmek ve yandaşlar sağlamak düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Karaburun'dan başlayarak, Alevi Türkmen, Rum ve Yahudi yoksul halk yığınlarını büyük eyleme geçiren öge *Varidat*'ın dili olmamıştır. Başta Bürklüce Mustafa ve Torlak Hu Kemal olmak üzere, müritlerine sözlü öğretip telkin ettiği komünistik fikirler, çoğunluğun ortak konuştuğu dille, Türkçe ile taşınmıştır.

Şeyh Bedreddin'in bize ulaşan fikirleri, *Varidat* yoluyla değil, çağdaşı ve sonraki Osmanlı tarihçileri, şeriat fetvacıları, Sünni İslam bilginleri ve Bizans tarihçileri aracılığıyla gelmiştir. Demek ki, Arapça yazılmış olan *Varidat* da amacına ulaşmıştır: Kimi İslam bilginlerine göre yüksek düzeyde bir din kitabı, kimilerine göre dinsizlik!..

Şeyh Bedreddin'in, dünya malının bütün insanların eşit olarak yararına sunulduğu; “kadınlar dışında, yiyeceklerin, giyeceklerin, evcil hayvanların ve toprağın tümünün ortak malı olduğu, herkesin herkesinkini kullanabileceği” biçimindeki (Dukas'ın tanımlamalarına göre) ve de büyük arazi ıslarının, yani büyük beylerin, tımarlı sipahilerin mallarının ellerinden alınıp eşit olarak herkese dağıtılmasını öngören düşüncelerinin kaynaklarını ve dönemin olaylarını, düşünsel gelişmeleri bir gözden geçirelim.

Bunun için, yüzlerce yılın dinsel, düşünsel ve sosyal mücadeleler tarihini inceleyip örnekler aramak gerekli değildir. Yanıbaşlarındaki Bizans'ta çağdaş toplumsal olayları, kiliseye karşı inancı, hümanist filozofları ve yapıtlarını ve yine Ortodoks İslam dünyasının adlandırmasıyla çağdaş *mülhid*lerini (dinsizlerini) incelemek yeterince fikir verir.

Türkçeden başka Arapça, Farsça ve Grekçe (anasının dili) bilen Şeyh Bedreddin, bu dillerdeki yazılı kaynakları okuyup inceleyebilmiştir. Ve büyüdüğü çevrede (Simavna, Dimetoka ve Edirne) destanlaşmış birçok toplumsal başkaldırı olayları, onun çocukluk günlerinin ninnileriydi.

II. 5. 5. a Şeyh Bedreddin ve Hurufilik (*Harf Gizemciliği*)

Yaşamının on-onbeş yılına sığdırdığı sosyal bilinçlenme, düşünce ve eylem adamı olma sürecinin başlarında, ilk etkilendiği kişinin Fazlullah Hurufi olabileceğini düşünüyoruz. Ne fıkıha ilişkin yapıtlarında ne de *Varidat*'da Fazlullah'ın adının bulunmaması önemli değildir. Fazlullah'ın düşünce ve inancı ile Bedreddin'in oluşan düşünceleri arasında önemli bir yakınlık vardır. Üstelik, Menakıbnâme'sinde bazı ipuçları bulunmaktadır.

Şeyh Bedreddin, şeyhi Hüseyin Ahlati'nin isteği Doğu'ya seyahata çıkıyor. Timur'un Irak ve Suriye üzerine ilk seferinin (1393) ardından, şeyh Bedreddin Sultaniye'ye ve arkasından Tebriz'e gidiyor. Torunu Hafız Ali, *Menakıbnâme-i Şeyh Bedreddin İbn Kadılsrail*'de onun Yıldırım'a ihanet edip Timur tarafına geçen askerlerle konuştuğunu söyleyerek bu seyahati Ankara savaşından sonraya almış. (A.Gölpınarlı, Simavna Kadısıoğlu şeyh Bedreddin,s.109)

Bizce bu doğru değil. Kanaatımıza göre şeyh Bedreddin, Astrabadlı Fazlullah Hurufi'nin öldürüldüğü ve Hurufilerin çok sıkı bir biçimde koğuşturulduğu yıllarda (1393-1394) Tebriz çevresinde bulunmaktaydı. Fazlullah ya da müritleriyle tanışmış, konuşup tartışmış olabilir. En azından Fazlullah'ın yapıtlarından bazılarını okumuş olmalıdır.

Yalnız onlarla değil, Bedreddin, Fazlullah Hurufi'yi kendilerinden sayan İsmaili *dai*'lerle ilişki kurmuş olmalıdır. Çünkü Fazlullah'ın kenti Astrabad'da ve bölgenin dağlık ve kırsal alanlarında, çok sayıda İsmaililer yaşamaktaydı. Timur 1393 yılında, Hazar denizinin güney kıyıları boyunca uzanan Tabaristan'ın ana kenti Amul'daki ve de Mazandaran'ın kuzey sınırına bitişik Jurjan (Curcan) eyaletinin kenti Astrabad'daki kalabalık İsmaili nüfusunu silip süpürdü. 1393 Mayısındaki İran seferi sırasında, Hamdan'dan İsfahan'a giderken, yoksul İsmaililerin yaşadığı Anjudan'da birkaç gün geçirdi. Askerleri birçok İsmailiyi vahşice boğazladılar ve mallarını mülklerini talan ettiler. Şarafuddin Ali Yazdi'nin (ö.1454) *Zafer-nama'de* (1.vol., s. 577) yazdığına göre,

“Anjudanlı İsmaililer, yeraltındaki tünellerde saklanıp korunmayı denemişlerdi. Fakat, onların büyük bir kısmı, Timur'un askerleri tarafından tünellere su salınınca, canlarını yitirdiler.”
Dönemin İsmaili İmamı İslam Şah, *Hüccet*(baş Dai) ve *Dai*'leriyle Anjudan'da gizleniyordu. Timur'un gelişinden az bir süre önce Şehr-i Babek'e, diğer adıyla Kahek'e geçerek orada gizli karargahını kurdu. Demek istediğimiz Bedreddin'in Azerbaycan-İran gezilerinde, kendilerine hem Şiiler hem de Sünniler düşman olduğu için derviş kılığında ve hurufiler adıyla halkın arasında dolaşan İsmaili *dai*'leriyle görüşmemiş olması olasılık dışıdır.

Timur'un bu ölümcül koğuşturmaları sırasında Azerbaycan'dan kaçan Hurufi ozanı Seyyid İmadüddin Nesimi, Anadolu'da saklandığı Aleviler arasında inançlarının propagandasını yapmaktadır. Onun Anadolu'da kaldığı yıllarda (1394/5-1404), Şeyh Bedreddin de Anadolu'yu bir baştan bir başa gezmektedir. Karşılaşp karşılaşmadıkları bilinmiyor. Ama birbirlerini tanımadıklarını da düşünemiyoruz.

Hacı Bayramı Veli ile karşılaşmak isteyip de kabul görmemiş olduğu söylenen Seyyid Nesimi'nin, Şeyh Bedreddin'le karşılaşmak ve birlikte yol yürümek istememesi, ona olan kırıngınlığına bağlanabilir. Bu kırıngınlık Bedreddin'in, Asrabadlı Fazlullah Hurufi ve yandaşlarının kırımına tanık olmasına rağmen, Timur'un huzuruna çıkıp, onun övgülerini almış olduğu söylentilerinden kaynaklanabilir.

Menakıbnâme-i Şeyh Bedreddin'de anlatıldığına göre, koyu bir Şii şeriatçısı olarak bilinen Timur, Şeyh Bedreddin'i şeyhülislam yapmak istediği gibi, damadı olmasında arzu etmiş. Ama o bunları kabul etmeyip, şeyhi Ahlati ile buluşmak üzere, Sultaniye'yi gizlice terketmiştir. (A.Gölpinarlı, agy,s.109-110) Bize göre Şeyh Bedreddin, kendisini kıskanan ve gözden düşmüş ulemadan birileri Timur'a, onun Fazlullah ya da Hurufilerle ilişkisi olduğunu gammazladığı için kaçıp canını kurtarmış olmalıdır. Çünkü bu konudaki verilen bilgilere bakılırsa, Şeyh Bedreddin Timur'un huzurunda dinsel bilim ve fıkıh üzerine yaptıkları tartışmalarda, Timur'un ulemasına üstün gelmiş ve onları çok zor durumlara sokmuştur.

Gerek *Şakayık* ve gerekse *Menakıbnâme-i Şeyh Bedreddin*'de Bedreddin'in Konya'da Feyzullah adında birinde okuduğu kaydedilmektedir. A.Gölpinarlıbu kişinin Fazlullah olabileceği varsayımını, “Bedreddin'in *Varidat*'ında Hurufiliği okşar küçücük bir ima dahi yoktur” diye reddediyor. Biz bu yargıyı doğru bulmuyoruz. Feyzullah adındaki bu kişi Fazlullah niçin olmasın? Hafız Ali dedesini savunmak ve korumak için Fazlullah yerine Feyzullah kullanımını tercih etmiştir. Ayrıca, menakıbnâme yazarlarından modern tarihçi anlayışı bekleyemeyiz. Kaldı ki, Hafız Ali'nin *Menakıb-i şeyh Bedreddin* 'i yazdığı yıllarda (1455-1460) Hurufiler, rafizi ve mülhid (sapkın, dinsiz) görülerek koğuşturulmakta ve yakalananlar diri diri ateşe atılıp yakılmaktadır. (A.. Gölpinarlı, *Hurufilik Metinleri Katalogu*, Ankara-1989, s.81-83) Dedesinin ayaklanmaya katılmadığınıispat etmeye çalışan(?) yazar, hiç açık açık Hurufi önderinden sözedebilir mi?
Buna karşılık Hafız Halil'den yaklaşık yüzyıl sonra, bu konuda onun yazdıklarından yararlandığı anlaşılan, Taşköprülüzade'nin *Şakayık-i Numaniye*'sinin Mecdi Efendi çevirisinde şöyle yazılıdır:

“Konya'da Mevlana Fazlullah'ın talebelerinden Feyzullah'dan bazı ulvi ve ilm-ü nahvi (Harf ilmi) dört ay kadar tahsil üzere oldu.” yazılıdır. (Aktaran Necdet Kurdakul, agy., s.45)

Ayrıca son yıllarda yazılan ve dört Arapça Varidat Elyazmasını karşılaştırarak Fransızca doktora tezi hazırlamış olan Prof. Dr. Bilal Dindar, bu kişinin kesinlikle Hurufiliğin kurucusu Fadl-Allah (Fazlullah) olduğunu savunmaktadır. (B. Dindar, *Sayh Badr Al-Din Mahmud et Ses Varidat*, Ankara-1990, s. 19-20, dipnt.2)

II. 5. 5. b Şeyh Bedreddin Astrabadlı Fazlullah'dan Ders Aldı mı?

Astrabadlı Fazlullah (1339/40-1393/94), Alevi ozanlarının deyiş ve nefeslerinde sık sık işlendiği gibi, Alevi tapınmalarının en önemli toplumsal ögesi olan *Dar*'da simgeleşmiştir. Alevilikte Fatıma Ana, Mansur ve Nesimi gibi Fazlı da (Fazlullah) bir *Dar* piridir ve adıyla çağrılan *Dar* çeşidi vardır. Talip, Fazlı *Dar*'na durup musahib olurken “Fazlıgibi hançer ciğerimde...” der.

Fazlullah şeriatı dışlamıştı ve Ortodoks İslamın dinsel buyrukları onu kesinlikle bağlamıyordu. A.Gölpınarlı'nın *Hurufilik Metinleri* kitabında yazdığı gibi, zaten “Batını inanç geleneğini sürdüren, yani – onun söylemeye dili varmadığı- İsmaili bir aileden geliyordu.” (A.Gölpınarlı, agy,s.5) *Cavidanname*, *Mahabbatname* ve *Arşname* adlı yapıtlarında inançlarını, düşünce yöntemini dile getirmiş ve bunların siyasetini yapmıştır.

Şeyh Bedreddin'in gençliğinde tanıdığı ve çok az bir süre ders almış olduğu anlaşılan Fazlullah, Tebriz'de 1386'da ortaya çıkmış. İlk önce yedi halifesiyle inancını yaymaya başlamış; mevcut şer'i buyruklara, yani şeriatın egemen olduğu yönetimlere başkaldıran propaganda gezileri yapmış. Tebriz, Tohçu, İsfahan, Şiraz, Damgan vb. kentlerde ünü yayıldıkça şeriat düzenini sarsmaya başlamış. Halifelerinden *Mir şerif Beyan ül-Vaki* adlı yapıtında, kısa sürede 400'e ulaşan halifesinin gece ve gündüz Fazlullah'la birlikte bulunduklarını yazar. Bunlar arasında Seyyid Nesimi üçüncü sıradadır.

Fazlullah'ın düşünceleri kısa zamanda geniş taraftar bulmuş. Kendisine bilginler, seyyid ve hatta beylerden birçok kişilerin mürit olduğunu ve müritlerine “*Dervişan-ı helalhor u rast-duy*” yani “helal yiyen ve doğruyu konuşan dervişler” denildiğini *Habname*' öğrenmekteyiz. Şu halde Fazlullah Hurufi'nin arzu ettiği, haram yenmeyen, emeğin sümürülmediği ve doğruluk üzerine kurulacak bir düzendir.

Yıkılan İlhanlı'ların yerine Azerbaycan topraklarında güç kazanan Celayiroğulları ve Karakoyunlu feodallerinin koğuşturmalarına uğrayan Fazlullah, bir süre sonra Timur'un hışmına uğrayacaktır. Çünkü kitleleri peşinde sürükleyen, düzeni eleştiren ve giderek ünü artan bir lider olarak sultanları, hanları ve beyleri korkutmaktadır. Üstelik koyu bir şeriatçı olan Timur Alıncak kalesini zaptederken, Hurufiler büyük direnç göstermişlerdi. Fazlullah'ın 400 halifesiyle ülkenin dört bucağında gezmesine ve ezilen halk yığınlarını şeriat dışı, muhalif düşüncelere çekmesine Timur göz yummadı.

Fazlullah, oğlu Miranşah tarafından yakalattırılmış, Timur'un huzuruna götürülmüş ve şeyh İbrahim adındaki kadının verdiği fetvayla hançerle katledilmiş, cesedi ayağına ip bağlanıp sokaklarda sürüklenmiş ve bir kenara atılmıştır (1394/5). Parçalanmış cesedi inananları tarafından götürülüp Alıncak'da gömülmüştür. Fazlullah'ın inanç yöntemi, harfler ve hatlarla dinsel buyrukları değiştirmek ve inancının aslı insan-Tanrı birliğidir.

Hurufi inanç sistemini şöyle özetleyebiliriz:

Varlığın ortaya çıkışı sesledir. Ses canlılarda eylemsel, cansız varlıklarda potansiyel güç olarak mevcuttur, yani cansız birşeyi bir diğerine vurduğunuzda, cinsine göre özündeki ses duyulur. Canlılarda ise irade-istemle ses meydana çıkar ve süzcükler oluşur. Bunlar da harf aracılığıyla olur. Dünya tanrıvarlığının tecellisidir ve bu yedi hat içinde insan yüzünde belirmektedir. İnsan yüzü en mükemmel Kuran'dır.

Hurufilik, namazı, orucu, hac ve zekatı ve diğer bütün şeriat hükümlerini harflere indirgeyerek, bunların da insanda mevcut olduğunu kabul edip, dinsel hükümlerin uygulanması zorunluluğunu

ortadan kaldırır. Harf gizemciliği olarak tanımlayabileceğimiz Hurufilikte insan tanrının kendisidir. Evren mutlak varlığın zuhurudur (ortaya çıkışı, açınımıdır). Bu zuhur, güçler aleminden doğaya, nesneler alemine gelmiş. Göklerle dürt unsurun (hava, toprak, ateş, su) birleşmesinden canlılar, cansızlar ve bitkiler oluşmuştur.

Hurufilikte ölümünden sonra başka bir yaşam olmadığına inanılır. Ölüm birleşikliğinin-tümelliğinin basite, ayrıntıya dönüşmesidir. Yeniden aynı hale gelinemeyeceğinden dirilme olamaz.

İnsan bu dünyada 32 harfin (Fars alfabesi 32 harftir) gizemine erdiğinde kendisinden tüm dinsel teklifler kalkar. Fazlullah onların dinsel hükümler karşısındaki tüm sorumluluklarını üstüne almış, Namazlarını kılıp, oruçlarını tutmuştur. Hurufiler “dünya bize cennettir, cennette ibadet görevi olmaz” demektedirler.

Fazlullah'ın inanç ve görüşlerinden “harfleri” kaldırınca, onun inanç sistemi ile Şeyh Bedreddin'in maddeciliği ve yazının sonunda örneklemelerini vereceğimiz *Varidat* 'taki düşünceleri arasındaki büyük benzerlikler, ortak noktalar rahatlıkla farkedilecektir.

Öyle sanıyoruz ki, Şeyh Bedreddin'in Kahire'ye dönüp bir-iki yıllık bocalamadan sonra, ölen şeyhi Ahlati'nin makamında da 6 aydan fazla oturamayıp gizlice Mısır'ı terketmesinde, İsmaililik ve özellikle Hurufilikten bu büyük etkilenmenin çok büyük payı vardı. Aynı yıllarda Kaygusuz Abdal Sultan'ın da Kahire'de bulunduğunu anımsatalım.

Gerçekte Şeyh Bedreddin Baba İlyas-Baba İshak ve Hacı Bektaş Veli çizgisi üzerinde yürümüş. 1390'lı yılların başlarından 1410'a, yani Musa'nın kazaskeri oluncaya dek şam, Halep'den Tebriz'e ondan sonra, Orta, Güney ve tüm Batı Anadolu'da yaptığı gezilerle toplumsal devrimci kişiliğini kazanmıştı. Alevi halk yığınlarının arasında Baba İlyas-Baba İshak başkaldırı geleneğinin bayrağını kapmıştı. Hiç kuşkusuz ki Bedreddin, İslam tarihi içerisindeki tüm batını Alevi halk hareketleri; Orta Asya'da, İran-Azerbaycan ve Irak'ta yükselen Mazdekizm, Babek-Hurremi, Karmati toplumsal başkaldırı ve yarattıkları ortakçı-üleşimci halk yönetimlerini de çok iyi incelemişti.⁴

II. 5. 6 Şeyh Bedreddin ve Bizans Dünyası

Şeyh Bedreddin'in padişaha karşıkiyama ilgisi olmadığını süren torunu Hafız Ali'nin yazdığı *Menakıbnâme* 'ye göre Şeyh Bedreddin'in annesi Dimetoka beyinin kızı olup, babası Gazi İsrail onu kentin fethinde savaş ganimeti olarak almıştır. Öte yanda, Şeyh Bedreddin'in doğum tarihinde (Hicri 760/1357-8) tam bir görüş birliği içinde olan tarihçi ve araştırmacılar, Dimetoka'nın Osmanlılarca alınış tarihine dikkat etmeden, bu kalenin Bizans beyinin Kızını Bedreddin'in anası kabul etmekte sakınca görmemektedirler.

Dimetoka (Didymoteikhos/Διδυμοτειχος), Osmanlılarca ele geçirildiği 1361-62'ye kadar Türklerin en az iki kez saldırısına uğramış, yağmalanmıştır. Şeyh Bedreddin ise, Dimetoka'nın alınışından 3-4 yıl önce doğmuştur. Demek ki, Osmanlıların kenti ele geçirişine bağlanırsa, Bedreddin'in Anası beyin kızı olamaz. Öte yanda bu kadın gerçekten Dimetokalı bir Hristiyan kızıdır. İ.H.Uzunçarşılı ve G.Ostrogorski'nin Dimetoka'ya ilişkin verdiği bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Bedreddin'in dedesi ve babası daha önceki savaşlara katılmışlardır. Ailenin Trakya'ya gelip yerleşmiş olması da mümkündür.

Dimetoka (Didymoteikhos) önemli bir Bizans kentidir. Kantekuzenos 1341 yılında burada kendini imparator ilan ettirip, yıllarca sürecek olan içsavaşı bu kentte yayınladığı bir bildiri ile başlattı. Ancak kısa bir süre sonra kent imparator V.İoannes'in müttefiki Sırp kralı Stephan Duşan'ın eline geçti. 1343 yılı başında kenti, Kantekuzenos'un dostu ve müttefiki Aydın emiri Umur Paşa, onun adına geri aldı. Kent bu başarının bedeli olarak Türk birliklerince yağmalandı. (G. Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1981, s.471-479)

⁴ Bu toplumsal başkaldırı ve yönetimlerin genişçe incelendiği “*İnanç, Düşünce ve Siyasal Tarih Bağlamında ALEVİLİK*” kitabımıza bakılabilir.

Ancak 1352 yılında Türkler bir kez daha geldiler. Kantekuzenos'un kızıyla evlenmiş olan Sultan Orhan, yardım isteyen bu dost ve müttefikine oğlu Süleyman'ın komutasında 10 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet V.İoannes'in müttefikleri olan Sırp ve Bulgar krallarını Dimetoka civarında yapılan savaşta yendi, kent bir kez daha Türk yağmasına uğradı.

Menakıbname'de Süleyman Paşa ile gelip savaşımlara Katıldıkları belirtildiğine göre, Şeyh Bedreddin'in dedesi ve babasının, Kantekuzenos için gelen bu kuvvet içinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Ama bu savaş Dimetoka'nın fethi değildi. Osmanlıları henüz Trakya ve Balkanlarda fetih seferleri yapmaya hazır duruma gelmemişlerdi. Bunlar, bölgeyi tanımak, Bizans aristokratlarının, büyük toprak ve malikane sahiplerinin temsilcisi Kantekuzenos'un, başkaldırmış halk yığınlarını (zelotları) ve onlara yardım eden güçleri ezmesine yardım için yağma, ücret ya da toprak karşılığı yapılan savaşlardı.

Bizce Gazi İsrail, Hafız Ali'nin ileri sürdüğü gibi Dimetoka beyinin Kızını değil, ama 1352 yılındaki savaş sırasında Hristiyan tutsaklardan payına düşen sıradan ve halktan bir kızı (Melek) kendine eş aldı. Bedreddin, 6-7 yıl sonra, Gazi İsrail Simavna kadısıyken doğdu. Dimetoka Osmanlıların eline bu savaştan tam on yıl sonra geçti. Sultan I.Murat 1363'lerde sarayını Dimetoka'ya, 1365'den itibaren de Edirne'ye taşıyıp, burayı başkent yaptı. (G.Ostrogorski, agy,s.493) Kadı İsrail Edirne'ye yerleştiğinde Bedreddin 7-8 yaşında olmalıdır.

II. 5. 6. a Bedreddin'de Zelotlar Hareketinin Anıları

Şeyh Bedreddin'in çocukluk ve yetişkinlik döneminde anasının dilinden, ninnilerinden ve terbiyesinden kazanımları, İ.Z.Eyüboğlu'nun dediği gibi sadece "Hristiyanlık inanç ve geleneklerini almış olması" değildir. Bedreddin'in Melek anası, Edirne'den Selanik'e uzanan ve Dimetoka'yı da içine alan bölgede gürülmemiş bir toplumsal hareketin içinde yaşamıştır. Yoksul halk yığınlarının zenginleri-aristokratları alaşağı ettiği, özel mülkiyeti ortadan kaldırılıp beylerin mallarının elkonulup halka üleştirildiği ve zamanın bilgelerinin Okhlokrazia/Οχλοκρατία (ayaktakımının, halk yığınlarının yönetimi) adını verdikleri bir yönetim altında yaklaşık on yıl (1341-1350) yaşamıştır.

İşte Bedreddin, bu Zelotların ("Zelotai/Ζελοται" Grek dilinde kızgınlar, hırslılar, talebedenler... gibi anlamlara gelmektedir) devrimci toplumsal hareketini anasının dilinden dinleyerek büyümüştür. Tanınmış Bizans tarihi uzmanı Georg Ostrogorski, Zelotlar hareketi hakkında şöyle yazıyor:

"1340'larda başlayan iç savaş sırasında Bizans'ta dini ihtilaf ve aykırılıklarla siyasi mücadele derinleştiği gibi aynı zamanda ağır bir sosyal kriz devresi geçirildi. Zelotesler'in hareketinde kuvvetli bir sosyal ihtilalcı akım patlak verdi. Siyasi ve sosyal mücadele ile, Geç Bizans döneminin en önemli dinsel anlaşmazlığı olan Hesychia'cılarının (kutsal sessizlik içinde düşünceye dalanlar) mücadelesi birbirine karıştı."

"İmparatorluğun çöktüğü, fakirleştiği ölçüde köy ve şehirlerdeki geniş halk tabakalarının sefaleti de artıyordu. Kırsal bölgede olduğu gibi şehirlerde de mülkiyet, sayısı az bir soylu tabakanın elinde bulunduğundan ötürü, sefalete düşen kitlelerin kini ve nefreti bu sınıf üstünde toplanıyordu... İstanbul'da niyabet (çocuk imparator V.İoannes'e naiplik edenler) ile aristokratların başı Kantekuzenos arasındaki mücadele, imparatorlukta alevlenen sosyal düşmanlığı ve sosyal mücadeleyi patlama noktasına getirdi. Kantekuzenos'a karşı mücadelede, sosyal ayaklanma ruhu aristokrat taraftarları aleyhine körüklenerek, halk kitlelerine dayandırıldı. Ve kolay ateş alan bu malzeme ateşlendi."

"Hadrianopolis'de (Edirne) mahalli aristokrasiye karşı isyan çıktı. Alev diğer bütün Trakya kentlerini sardı. Aristokratlar ve büyük mülk sahipleri ve kendisi de bir feodal olan Kantekuzenos taraftarları her yerde öldürüldü. Ama sınıf mücadelesi en büyük ölçüsüne ve en şiddetli noktasına Selanik'te, içinde en ölçsüz zenginliğin en koyu sefaletle koyun koyuna bulunduğu ve karışık menşeli halkın yaşadığı bu liman kentinde ulaştı."

“... Selanik'te örgütlü ve belli bir ideolojisi olan halk partisi, yani Zelotes'ler partisi vardı. Bu nedenle burada halkın aristokratlara karşı üfkelerinin kabarmasıyla kalınmadı. Tersine Zelotes'ler 1342'de tam yönetimi ele geçirip, Kantakuzenos Taraftarlarını kovarak kendilerine özgü rejimlerini kurdular... Bütün aristokratların mallarına el koydular. Zelotes'ler sosyal ihtilalcilik ile kendine özgü meşruiyetçiliği birleştirmişler; meşru İmparator İoannes Paleologos'u tanıyorlar ve onun İstanbul'dan gönderdiği vali ile Zelotes'ler partisi başkanı yönetimi paylaşıyordu. Ama asıl yetki ve egemenlik hakkı Zelotes'lerdeydi. Selanik 1350'lere kadar bağımsız olarak yönetildi.” (G.Ostrogorski, agy, s 471,478-480)
“Selanik kenti, Zelotes'ler ihtilali ile toplumsal tarihinin en önemli anlarını yaşıyordu.” (Alain Ducellier, *Byzance et le Monde Orthodoxe*, Paris, 1986, s.339)

1342-43'de dostu ve müttefiki Umur Paşa'nın yardımıyla Selanik'i kuşatan Kantakuzenos, Zelotların elindeki kenti ele geçiremedi. 1340-41 yıllarından beri aynı toplumsal olayları yaşamış olan Dimetoka'yı 1343'de Aydınolu Umur Paşa ele geçirip, hareketi ezerek yağma karşılığında Kantakuzenos'a teslim etti. Dimetoka ve Edirne ancak 1361 ve 1362 yıllarında Osmanlıların eline geçti.

Zelotlar hakkında çağdaş yazarlardan geniş alıntılar veren İngiliz tarihçisi Ernest Barker ise, *Bizans'ta Toplumsal ve Siyasal Düşünce* adlı yapıtındaki şu değerlendirme ile karşımıza çıkıyor:

“Zelot'ların etkinliği artmış ve 1342 dolaylarında büyük bir güç halini almıştır. Eski Yunan'daki öncelleri gibi bunlar da toplumsal eşitlik davası savunuyorlardı; önceleri daha kapsamlı bir programla borçların kaldırılmasını ve toprağın yeniden dağıtılmasını istemişlerse de, Zelot'lar hiç değilse yoksullara yardım edilmesi ve şehirde genel düzeltimler yapılması amacıyla manastırların da bir ölçüde mülksüzleştirilmesini ve zenginlerin bir miktar mal varlığına el koymayı isteyecek kadar ileri gitmişlerdir.” (Ernest Barker, çev. Mete Tuncay, *Bizans'ta Toplumsal ve Siyasal Düşünce*, İstanbul, 1982, s.228)

Barker, olaylara “bölünme toplumsaldive sınıf savaşımı niteliği taşıyordu, varlıklılar ve yoksullar arasındaki uzlaşmazlıktı” diye koyduğu teşhis çok gerçekçidir.

1370 yılında Selanik başpiskoposu olan Nikolaos Kabasilas'ın 1360'larda yazdığı mektup ve bir söylevinden Zelot'ların şu ilkelerini saptayabiliyoruz:

“Kentlerin yönetimi çoğunluğun yararına zorla da olsa ele geçirilmeli. Yazılıyasalara göre değil, kendi gelenek ve göreneklerine göre yönetilmeli. Tüm zenginlerin mallarına el konulmalıdır... El konulmuş mallar ve mülkleri halkın gereksinimlerini karşılamak için kullanmak haktır. Bunlara zorla da el konulmuş olsa, bir adaletsizlik söz konusu değildir. Toplumun yönetimi ve işleriyle yükümlü kişiler, çoğunluğun ortak yararı çerçevesinde yürütmeleri gerekir.”

“Zelot'lar, `manastırlara ait olan büyük servetlerin bir bölümünü alıp yoksullara dağıtmak, papazlara vermek ve kiliseleri süslemek için kullanırsak, ne sakıncası olur ki?' diye sorarlar. Başlangıçta vakıf yapmış olanların amacına aykırı bir şey de olmaz, çünkü vakıf sahipleri Tanrıya tapmak ve yoksullara bakmaktan başka bir amaç güzetmiş değillerdir.” (E.Baker, agy,s.231)

Hesychia yandaşı ve Kantakuzenos'un dostu, bu yüzden de Zelotlara karşı önyargılı olan Kabasilas, yine de, karşı olduğu toplumsal hareketin yaratıcıları için ağır konuşmamakta, dahası onları suçlamanın adaletsizlik olduğuna inanmaktadır:

“Ellerindeki bütün kaynakları, kendi işlerine hiç bakmadan, kişisel servetlerine hiçbir şey eklemeyen, kendi evlerini süslemeyen böyle kullanan, bütün harcamalarında yönetilenlerin (halkın) yararına hizmet etmeyi amaçlayan insanları, yani Zelot'ları suçlamak adaletle sığar mı?” (E.Baker, agy,s.232)

N. Kabasilas'ın görüşlerini ve Zelotların ağızından aktardıklarını Şeyh Bedreddin'in *Varidat* ve *Cami'ül Fusuleyn*'den ve'tan alınmış şu sözleriyle karşılaştıralım:

“Dünyada kutsallık olmaz, kutsallık sadece Tanrı'dadır. (*Bu açıkça dinlerin dünyada somutlaştırılmış ve insan yaşamının içine girmiş kilise, manastır, cami ve tekke gibi tapınaklarına karşı olmayıfade eder-İ.K.*)Yaratılmış herşey ve her nimet insan içindir. Toprağın tek sahibi Tanrıdır. Rumeli'nde çok gürülen malikane sahipleri yüzünden insanlar bu nimetten mahrum kalmaktadırlar... Tüm dünya zenginlikleri insanların ortaklaşa kullanımları içindir... Çalışıp üretmeden yemek yasadışı sayılmalı...”

Rumeli'ndeki Bizans topraklarının ve kentlerin 1360'lardan sonra Osmanlı'nın eline geçmesiyle, G.Ostrogorski'nin açıklamış olduğu yaşam koşullarında bir değişiklik olmadı. Bu ortamda, Zelotların “zenginlerin mallarını ellerinden alıp, yoksullara dağıtmayı” kutsal kitaplarda anlatılan olaylara, peygamber ve azizlere bağlaması gibi, Bedreddin de Kuran'dan bir sure (Nisa 131, 132) ile Bağlantı kurarak büyük çıkışını yapıyor. “Göklerde ve yerde olanların hepsi allahındır, allah zengindir...” diye iki kez yineleyen ayeti yorumuyarak beylerin, feodalların mallarına elkoymak gerektiğini vurguluyor.

Doğumundan 8-10 yıl önce tüm bölgeyi sarmış, anasının ve Edirne kentindeki komşularının içinde yaşadığı devrimci toplumsal gelişmeleri dinleye dinleye büyüdüğü bir yana, Şeyh Bedreddin'in Nikolas Kabasilas'ı da, (ö.1399-40) tarihçi Nikephoros Gregoras'ıda (1290-1360) aslından okumuş, Zelotes halk hareketlerini incelemiş olması çok büyük olasılıktır. Bizans devlet tarihçisi ve Kantakuzenos yandaşıolan tarihçi N. Gregoras düşman olduğu Zelotlar yönetimini şöyle anlatıyordu:

“Kentte stasis/στᾱσις is (isyan, başkaldırı, kargaşa) uzun bir süre kol gezdi. Zelot'lar öteki yurttaşlara egemenlik sağladı. Kurmaya çalıştıkları siyasi düzen, başka herhangi bir yönetim biçimine benzemiyordu. Lykourgos'un Spartalıları kurdurduğu (İ.Ö. 6.yüzyıl) anayasa gibi aristokratik değildi; Atina'nın ilk düzenlenmiş Kleisthenes anayasası gibi demokratik de değildi... Rastlantılarla çalkalanan ve yalpalayan tuhaf nitelikli bir ayaktakımı-kalabalık yönetimi (Okhlokratia/Οχλοκρατία) idi... Onlar işte bu çeşit adamlardı, autonomia (kendi kendini yönetme) davasına hizmet eden Zelot'lar zenginlere karşı, bir dış düşmanın yapacaklarından daha sert davrandılar; onların evlerindeki zenginlikleri bir haydut sürüsü gibi kendileri için yağmaladılar, sokaklarda rasladıklarıher zengini acımasızca öldürdüler.” (E.Baker, agy,s.235-236)

N. Gregoras'ın düşmanca yorumlarının ardında anlattığı, bir halk demokrasisinin varlığıydı. Genç Bedreddin'in bunlardan etkilendiği düşünülmelidir.

II. 5. 6. b Neoplatoncu Bilge Gemistos Plethon ve Şeyh Bedreddin

Şeyh Bedreddin'in çağdaşı, Edirne'den hemşehrisi Neo-Platoncu bilge Gregorios Gemistos Plethon (1355-1450) Konstantinopolis'te (İstanbul) doğmuştu. İlk gençlik yıllarının Edirne'de Osmanlısarayında geçtiği söylenir. Büyük hasmı Episkopos Gennadios, bir mektubunda onun “Hadrianopolis'te barbarların sarayında yaşadığını” yazar.

Fransız tarihçi Louis Brehier, Gemistos Plethon'un 1362'den itibaren Osmanlı sarayında yaşadığını, sonra Mora despotluğunun başkenti ve çağın kültür eğitim ve felsefe merkezlerinden Mistra'ya çekilip II.Paleologos Theodoros'un açtırdığıbir felsefe okulunu yönettiğini yazıyor. (L.Brehier, *La Civilisation Byzantine*,Paris, 1970, s.370, dipnot.2049) Ayrıca İngiliz Bizans uzmanı S.Runciman da, “Bizans Tarihçileri ve OsmanlıTürkleri” adlı makalesinde, Plethon'un siyasal kuramlarının, onun fütüvvet örgütünü ilk elden tanımasından etkilenmiş olabileceğini söylemektedir. (E.Barker, agy,s.239, çevirenin dipnotu 26)

Georgios Gemistos Plethon'un Edirne'de bulunduğu dönemde padişah I. Murad'dır. (1362-1389) Bizans tarihçisi Khalkokondyles'in “Anadolu'da ve Rumeli'de otuz yediden fazla büyük ve zorlu

savaşlar yaparak hepsinden muzaffer çıkmıştır” dediği I. Murad'ın sarayında, Müslümanların yanında ilm-i nücum'la (astroloji) uğraşan Yahudi ve Hristiyan müneccimler bulunmaktadır.

Sarayda itibar görmüş olan Plethon, buradaki Elisha adlı bir Yahudi bilgenin çömezidir. Ulemadan Kadı İsrail de saraydan uzak bulunmadığına göre, onun oğlu şeyh Bedreddin ile Gemistos Plethon çocukluktan itibaren tanışıyor olabilirler. Aralarında sadece üç yaş olması arkadaşlıklarını kolaylaştırdığı gibi, Bedreddin Mahmud'un annesinin Yunan kökenli oluşu da yakınlığı artırmış olabilir.

Plethon uzun süre Edirne'de sarayda kalmış mıdır, Türkler hakkında pek çok bilgi kazanmış mıdır, bilemiyoruz. Çünkü eserlerinde Türklerden tek söz bile etmiyor. Neoplatoncuların yapıtlarına dalıyor, onların öğretilerini benimsiyor. 1380 yılından itibaren Trakya'yı terkedip, Mora yarımadasında Taygetos dağının eteklerinde kurulmuş, kültürel bir merkez olan Mistra'ya yerleşiyor. Ölümüne dek Mora despotunun (despotes/□□□□□□s, ‘kral, efendi, sahip, yönetici’ anlamına gelir) sarayında öğretmenlik yaparak yaşıyor.

Ömrünün büyük bölümünü öğretmenlik ve yazarlıkla geçirmiş olan Gemistos Plethon 1415 dolaylarında iki söylev yazmıştır. Biri Konstantinoupolis'te, yani İstanbul'da'ki İmparatora seslenmekte; Mora despotuna yazılmış olana seslenen ötekisi ise “Peloponnesos'un Sorunları Üstüne” başlığını taşımaktadır. G. Plethon'un yapıttaki görüşlerinin çoğuyla Bedreddin'in düşünceleri büyük benzerlikler taşımaktadır. Louis Brehier'in “Bizans'ın son yarım yüzyılı hümanizmanın zaferi ve bunun İtalya'dan Batı'ya yayılmasına damgasını vurmuşsa, bu büyük hareketin ana temsilcisi odur” diye gösterdiği Gemistos Plethon ile Şeyh Bedreddin'in birbirlerini tanıdıkları konusu, Şeyh Bedreddin araştırmacılarını nedense şimdiye dek pek ilgilendirmemiş, siyasal düşüncelerindeki yakınlık ve karşılıklı etkileşim de gözardı edilmiştir. Sadece Radi Fiş bu konuya, roman çerçevesi içerisinde bir takım hayali olaylar yaratarak değinmiştir. (Radi Fiş, çev. Mazlum Beyhan, *Ben de Halimce Bedreddinem*, İstanbul, 1992, s.87-91)

G. Plethon'la Bedreddin'in Edirne sarayıçevresinden çocukluk-yeniyetmelik arkadaşı olmaları büyük olasılıktır. Birbirini iyi tanıyan bu iki insanın çok daha sonraları karşılaşmaları, tartışıp konuşmalarında bizce hiç olasılık dışı değil. Gerek torunu Hafız Ali tarafından yazılmış olan *Menakıbnâme*'de anlatılan Şeyh Bedreddin'in Ege adalarındaki keşişlerle tartışma öyküleri ve gerekse Dukas'ın tarihinde sözü edilen, Börklüce Mustafa'nın sık sık Khios adasına gidip Giritli keşişle buluşmaları, elde yazılı belge eksikliğine rağmen bu tür akılyürütmelere ve doğruya yakın olasılıklara açıktır.

Şeyh Bedreddin, Edirne'deyken de, Edirne'ye yerleşmeden önce de , yani Uzunçarşılı'nın “batıni-Alevi inançlı Türkmenler ve Hristiyanlar arasındaki propaganda seyahatları” dediği dönemde de adalarda bu bilge dostuyla konuşmuş olabilir. Biri İslam dünyasının tanınmış bilgini, diğeri Hristiyan dünyasının bilgin öğretmeni...

Hatta Dukas'ın anlattıklarına bakılırsa, Musa Çelebi'nin yenilgisi ve kazaskerlik deneyiminin başarısızlığıyla birlikte gelen sürgün ve tutsaklık yıllarında, Şeyh Bedreddin'le Gemistos Plethon arasında düşünce-üğreti alışverişi temsilcileri Börklüce ile Giritli keşiş arasında yapılmış olabilir.

G. Plethon, 1415 dolaylarında yazdığı “*Peloponnesos'un (Mora yarımadası) SorunlarıÜstüne*” adlı söylevinde, yarımadanın önemine değinmekte, Peloponnesos ordusunun düzeltilmesi, ordunun ekonomik tabanıve tarım sistemi üzerine gürüşler getirirken, toprağın kamulaştırılmasını önermektedir. Okuyalım:

“Bundan sonraki önerim bütün toprağın, toprak üstünde yaşayan herkesin ortaklaşa mülkiyetinde olması ve hiç kimsenin onun bir parçasının (kendi) özel mülkü olduğunu iddia edememesidir. Her kim toprak isterse canı nerede isterse alıp tahıl ekmeli, ev kurmalı ve dilediği, üstesinden gelebildiği kadar toprak sürmelidir... Herkesin böylece emeğini eşit

ölçüde kullanması mümkün olursa, bütün toprak işlenecek ve ürün verecek ve işlenmemiş toprak kalmayacaktır...”

Bunları kitabında aktaran Ernest.Barker şöyle demektedir:

“Gemistos Plethon, bu toprak kamulaştırılması tasarımıyla Platon'u izlememektedir. Çünkü Platon, toprağı çiftçi sınıflarının elinde özel mülkiyet konusu olarak bırakmıştı. Eğer Plethon'un tasarısına benzer sistemler aranacaksa bunlar ancak gelecekte bulunabilir.”

Oysa, bu tasarımı yazıldığı yıllarda, Şeyh Bedreddin halk Hareketi başlamıştı ve buna benzer bir sistemi kanla ve canla uygulamaya koymayı amaçlayan bir büyük kavga yürütölmekteydi. Acaba kim kimden esinlenmiş, etkilenmiş? Kuşkusuz, etkileşim karşılıklı olmuştur.

Şeyh Bedreddin'in önderliğindeki bu büyük eylem yenilgi ile sonlandı, Bedreddin asıldı. Gemistos Plethon ise, ölümünden sonra patrik Gennadios tarafından “din sapkını” ilan edildi ve kitapları yakıldı. Bununla da kalmadı, cesedi yirmibeş yıl sonra Mistra'da gömölü bulunduğı kiliseden çıkarıldı ve yakıldı. İki dostun kader ortaklığı!

II. 5. 7 Bedreddinler Gelecektir

Şeyh Bedreddin çağının en önemli İslam bilginlerindendi. Çocukluk ve yeniyetmelik döneminden, Hüseyin Ahlati'nin tekkesinin başına geçtiğı, ölkeler dolaşıp bir halk ayaklanmasının başını çektiğı ve ona önderlik ettiğı yıllara dek, Tebriz'den Tokat'a, Halep'ten Mora'ya dek çağının toplumsal-siyasal gelişmelerini, düşüncelerini izledi. Onlardan etkilendi ve onları etkiledi. Astrabadlı Fazlullah , Hacı Bektaş-Kaygusuz Abdal, G. Plethon, Anadolu ve Bizans halk hareketleri (Babailer, Zelotlar) onların inançsal ve siyasal görüşler, incelememiz boyunca bunlara verdiğimiz bazı örneklerdir.

Kuşkusuz, Osmanlıve Batı arşivlerinde Bedreddin'e ve Bedreddin hareketine ışık tutacak birçok belge vardır ve bunların gün ışığına çıkarılması, açıkta olanların yeni bir gözle elden geçirilmesi, Şeyh Bedreddin'in görüşlerini ve savaşımını daha derinden kavramada çok yardımcı olacaktır.

Büyük komünist ozan Nazım Hikmet, “*Şeyh Bedreddin Destanı*” nda şöyle diyordu:

Yağmur çiseliyor.
Serez'in esnaf çarşısında,
bir bakırcıdükkânının karşısında
Bedreddin'im bir ağaca asılı.
Yağmur çiseliyor.
Gecenin geç ve yıldızsız bir saatidir.
Ve yağmurda ıslanan
yapraksız bir dalda sallanan Şeyhimin
çırıl çıplak etidir.
Yağmur çiseliyor.
Serez çarşısı dilsiz,
Serez çarşısı kör.
Havada konuşamamanın, görememenin kahrolası hüznü
Ve Serez çarşısı kapatmış elleriyle yüzünü.
Yağmur çiseliyor.

Bedreddin'imizi “Serez'in esnaf çarşısında, bir bakırcıdükkânının karşısında bir ağaca” asanlar, bugün tarih kitaplarında bir satırlık bile yer tutmuyor. Ama “yarın yanağından gayrı herşeyde ortaklık” çağırısı yapan Şeyh Bedreddin'in komünistik düşünceleri, yüzyıllardır Anadolu halk hareketlerinin sancağında, sloganlarında, destanlarında yaşıyor. Nazım'ın destanındaki dede gibi, “biz Bedreddin kuluyuz, ahrete, kıyamete inanmayız”, ama “Bedreddinler yine gelecektir”

diyoruz. “Sözü, bakışı, soluğu aramızdan çıkıp gelecektir”. Çünkü Bedreddin düşüncesi insanlığın GELECEĞİDİR..!

II. 5. 8 Şeyh Bedreddin'in Hukuk Yapıtlarından Hukukun Özgürlüğü Ve Bağımsızlık İlkeleri⁵

“Şeyh Bedreddin Mahmud, *Cami'ül Fusuleyn*'in birinci sahibi olduğu hukuk mantığıve felsefesinin esaslarını şöyle açıklar”:

‘Zamanımızın yargıçları, kendilerinden sorulan bir hukuksal sorun için, ancak, eğer İmam-ı Azam, yani imamlardan Hanefi hukukunda birinci derecedeki sorunları kapsıyan eserde rivayet varsa, buna göre fetva verir. Yargıç, isterse yepyeni düşünce ve görüşlere sahip olsun, kendi oy ve düşüncesiyle onlara muhalefette bulunamaz. Çünkü hak yalnız onlardadır, onlardan başkasını uygulamak hak ve yetkisi olmadığı açıktır. Bu nedenle zamanımızın yargıcının içtihiadı, onların içtihiadları derecesine erişmez ve bunlara muhalefetmiş gibi olanların fikirlerine bakılmaz. Elbette ki karşı olanın çalışmaları kabul edilmez. Çünkü Müctehidler, yani Kur'an ve Hadis yorumcuları, kanıtları görüp, gerçek olanla olmayanı vaktiyle temyiz etmişlerdir.’

“Şeyh Bedreddin, bu gerçeği saptadıktan sonra eleştiri kısmında şunları söylemektedir”:

‘Bu bir inanış meselesidir. Yoksa İmam Malik onlardan öncedir; İmam-ı Azam ve diğer imamların, İmam Malik ve İmam Şafii'den okumuşlukta üstün olduklarına dair bir kanıt yoktur. Aynı zamanda Ebu Hanife ve Sahabeler zamanında henüz Peygamberin sözleri toplanıp düzenlenmiş de değildi. Bu konudaki kitaplar onlardan sonra tertib edilmiştir. Bir yargıcın ününe getirilen hukuksal sorundaki kendi yorumu, onların oylarına muhalif olsa da, fetvası kabul edilir. Nitekim Sahabeler zamanında şerihin (şerheden, açıklayan) muhalif düşen fetvaları kabul edilirdi. Madem ki bir yargıç, kendi oyunun, başkalarının düşünce ve yorumuna değil, hakikate uygun olduğu kanaatinde; ona kendi oyuyla karar vermesi vacip olur. Başkalarının oyuyla hüküm vermek nasıl helal olur ki?...’

“Bedreddin aşağıdaki sözleriyle de bağımsızlık, özgürlük ve adalet ilkelerinin uygulanmadığı toplumlarda Hukuk'tan söz edilemeyeceğine açıkça işaret ediyor. Böylelikle iskolaistik hukuk düşüncesinin çıkmazında farkına varılmamış, değerlendirilmemiş alanlara geniş bir pencere açıyor. Hanefi hukuk görüş ve içtihiatının durumunu ve eleştirisini verdikten sonra şu çözümlü getiriyor”:

‘Bir bir içtihiad sahibi, yani bir hukuk yorumcusunun reyi, İmam-ı Azam veya İmameyn (diğer ehli sünnet imamlar ı-İ.K.) reyne muhalif olacak olursa, vereceği karar muteber olmalıdır. Madem ki, kendi reyini hak ve diğer reyler üzerine tercih etmiştir, ana kendi reyiyle hüküm vermesi vacip olur. Başkalarını taklit etmesi haramdır.’

“Bedreddin bu sözlerle, yargıcın herşeyden önce kendi hukuk bilgisi ve dünya görüşüyle olayı incelemesi gerektiği fikrini savunmaktadır. Çünkü imamlara kayıtsız şartsız uyulduğu takdirde Hukuk'ta düşünce özgürlüğü ve bağımsızlık duyguları kaybolmuş olur. Ve yargıç başkalarının hukuksal yorumlarına tutsak olmaktan kurtulamaz. Bedreddin, *Teshil*'in önsüzünde ise, Hukuk üzerindeki düşüncelerini şöyle devam ettirir ve adalet ilkesini daha da açıklığa kavuşturur”:

‘... Vaktaki, Tanrı beni; furuğ ve usul ve ma'kul ve menkuli cami *Letaif'ül İşarat* namındaki hukuk eserimi yazıp bitirmeğe muvaffak etti. Bu eserimi anlamak, okuyanlarına güç geldi.

⁵ Bu bölümde, Şeyh Bedreddin hakkındaki görüşlerine tamamiyle ters düşmemize rağmen, kendisinin bir hukukçu olarak Bedreddin'in bu yönünü daha iyi değerlendirdiğini saptadığımız, Necdet Kurdakul'un “*Bütün Yönleriyle Bedreddin*” adlı kitabından yararlandık.

Eserimin yazılmasında neden olan maksatları bilmesini kolaylaştırmak üzere anlaşılması güç gizli anlamlarını elde etmek ve bu hususta tesbit edilmiş olan rumuzlarını halletmek istedim. Ve kitaba karşırağbetsizliğe sebep olmamak üzere sözü uzatmayarak, yorum ve izaha başladım. Ve bu açıklamalarım da bine yakın ince ve dakik hukuki ihtimalleri zikrettim. (Ekval) diye isimlendirmiş olduğum (Söz)ler bir karine-i ma'nia olmadıkça bana mahsus olup uyanık ve zeki olan kimselerin üstünlüğü de, bu gibi kişisel buluşlarıdır; yoksa bir takım rivayetleri nakil ve ezberlemek değil...'

'Nitekim; Zi Mahşeri aşağıdaki sözüyle buna işaret eder:

'(Bil ki: Her ilmin metninde ve her san'atın varlığında alim'lerin dereceleri yekdiğerlerine yakın ve san'atçıların seviye kademeleri birbirlerine uzak değildir veya müsavidir. Bir bilim adamını diğeri bir bilim adamı geçecek olursa, ancak birkaç adım geçebileceği gibi, bir sanatçıya da diğeri bir sanatçı az bir mesafe ile üstün gelebilir. Dereceler arasında tam bir üstünlük veren ve ona doğru açtığı meydana bir kimsenin bin kimseye mukaabil itibar olunmasına kadar bilim adamlarını ve san'atçıları yarışmaya da'vet eden nokta; bilim ve san'atlarda gizli olan espriyi kavrayabilmek kudretidir.)'

'Diğeri bilimlerde tasarrufa kaadir bir çok ilim ve irfan sahibi olanları hukuk'ta, taklid elinde esir kalmış sağır ve dilsiz gürürsek bunda tasarrufa kaadir olmaları şöyle dursun, bir çok gavamızı(hukuki incelikleri) bile anlayamazlar. Metnindeki sözlerin altında birtakım meselelere işaret edilmiş ve olağan tenbihlerde bulunulmuştur. Sözü uzatmamak için şerh'de bunları tekrarlarmaktan sarfinazar ettim. Ümid ederim ki, perde gerisinden bunlar zeki düşünürler için kolayca keşfolunur.'

'Zilliyed ve hariç meselelerinde bana 7070 mesele tanzimi müyesser oldu. *Kitb-ül Dava*'da sözü uzatmamak için, her tafsil ahkâmını zikretmeksizin takriben bir varakada isbat ettim. İsteyenler Zilliyed ve Hariç meselelerinde sözünü etmiş olduğum kaidelere baş-vursunlar.' '' (, s.41-43'den aktaran Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, s.166-167)

II. 5. 9 Varidat (İçe Doğuşlar)'dan Yorumsuz Bazı Örneklemeler ve Karşılaştırma

Bezmi Nusret Kaygusuz'un *Şeyh Bedreddin Simaveni*, (1957) çevirisinden:

"Var olmak ve yokolmak, bir suretin bir maddeden gitmesi ve yerine bir diğeri gelmesinden ibarettir. Bu da öncesiz ve sonrasızdır. Ondan dolayı dünya ve ahiret itibari birşeydir. Görülen suretler fani sayılan dünya; görünmeyenler için baki telakki edilen ahirettir. Hakikatte bunların herikisi için de tükenme yoktur. Fakat itibar galibe olduğundan dünyaya tüken, ahirete de kalım denilmiştir." (agy., s.146)

"Dünya ve ahiret birbirlerinin mukabilidir. Herşeyin başlangıcına Dünya, sonuna da Ahiret denilir. Mesela zina, rakı ve şarap gibi şeylerle ilk önce tatlıbir lezzet hasıl olur. Fakat bu sevincin ardından insana bir rezalet ve pişmanlık gelir. İşte bu lezzete Dünya, o pişmanlığa da Ahiret ismi verilir. Halbuki bunların her ikisi de bu dünyada vaki olmaktadır. Bütün işleri ve onları takıbeden neticeleri buna kıyas edebilirsin." (agy., s.166)

"Kuran'da bahsi geçen huriler, köşkler, ırmaklar, ağaçlar ve benzeri şeylerin kaffesi (hepsi) cisim aleminde değil, hayal aleminde gerçekleşir. (agy., s.122) Çirkin ve iğrenç herşeye Cehennem ve ateş denildiği gibi, yüksek ve şerefli her mertebeye de Cennet ismi verilir." (agy., s.151)

"Bizim bildiğimize göre, kıyamet zatın, zuhuru ve sıfat saltanatının sönmesidir. Eğer sen dilerseñ ölen herhangi birisi için 'kıyamet koptu' diyebilirsin. Haşır de, ölünün benzerini dünyaya getirmektir. (agy.,s.153) Halkın zanneylediği üzere cesetlerin haşrı, yani gövdelerin

tekrar dirilip mahşere çıkması olanaksızdır. Meğer ki zaman gelsin de dünyada insan cinsinden kimse kalmasin. Ondan sonra anasız babasız topraktan bir insan doğsun ve yine tenasül (cinsiyet) başlasın.” (agy., s.129)

“İnsandaki algıların, biliş ve tasarrufların gerek mücedderat (*soyutluk-İ.K.*)denilen ruhani şeylerde, gerek onların daha üstlerinde bulunması imkansızdır. Saltık varlık (‘*Mutlak*’ olan, *Tanrı-İ.K.*)için bu kemalat ancak insan mertebesinde hasıl olur. Başka mertebede olmaz. İnsan saltık varlığın sadık ve parlak bir aynasıdır... Tüm akıl, tüm nefis ve bunların üstünde mertebeler insanın üstünde zuhur etmedikçe, insan gibi birşeyi bilmenin ve algılamının onlar için (*Melekler kastediliyor-İ.K.*) imkanı yoktur.” (agy., s.161-162)

“Bütün Alem kendisini örgüleyen cüzleriyle (parçalarıyla) birlikte sapasağlam bir insan gibidir. Ucu bucağı bulunmayan bu boşluk içindeki büyük ve küçük herhangi bir şeyin diğerlerine çok kuvvetli bir bağlantısı ve hafifsenemeyecek birçok tesirleri vardır. Bu Alemin düzenine sebep olan şey, onun bu rabıtalı hal üzere kurulmuş olmasıdır.”(agy., s.167)

“Bütün namazlar ve niyazlar ahlakın düzeltilmesi ve içyüzün arınlanması için birer vasıttan ibarettir. Hakiki ibadetin hiçbir vakit kayıt ve şartı yoktur. Herhangi tarzda yapılsa yapılsın, Tanrının dileğine uygun olur. (agy., s.148) İbadetin temeli, maksudun Hak olmasıdır. Bir cemaatta bu temel bulunmayınca, yaptıkları ibadetler de kaybolur, yalnız kötü toplantıları kalır. Fenalık üzerinde toplananlardan sen hemen uzaklaş.” (agy., s.124)

“Hakka erişmek, insanın kendi saf varlığına erişmesi demektir. Ancak bu yolları gösteren bilim adamlarına karşısaygılı olmak yerinde olur. Ama bu yolları gösteriyoruz diye, ortaya çıkan ‘hatip, imam ve ilim adam gibi cemaat büyüklerinin dileği Hak olmazsa, bunlardan uzaklaşmak gerekir.” (agy., s.125)

“İnsanlar birbirlerine, yahut haksız mala, meşru olmayan paraya veya rütbe ve mevkilere, yiyecek ve içeceklere ibadet ediyorlar da, Allaha ibadet ediyoruz zannında bulunuyorlar.” (agy., s.123)

“Bu beden için ölümsüzlük olmadığı gibi, kaybolduktan sonra cüzüleri için de eskisi gibi bir daha birleşme yoktur... İnsanlar eylemleriyle, düşünce ve fikirleriyle güzeli ve iyiyi bulabildikleri oranda Hakka kavuşmuşlardır. Cennet işte budur. Kütü ve çirkin işlerle uğraşan insanlar Haktan uzaklaşmışlardır; Cehennem işte budur. Cennetle Cehennemi başka bir yerlerde aramak saçmadır.” (agy.,s.150)

Yazımıza son verirken, Şeyh Bedreddin’in kendisi gibi bir din bilgini olan ve Serez’de asılmasından tam 105 yıl sonra, yani 1525 yılındaki Almanya köylü isyanlarının ideolojisini çizen ve ayaklanmaya belirgin katkıda bulunan papaz Thomas Münzer bir karşılaştırma sağlayalım. F. Engels T. Münzer ve devrimci düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

“O dönemde Thomas Münzer herşeyden önce bir din bilimciydi. Ama zaman zaman tanrıtanımazcılığa yaklaşan bir panteizm öğretiyordu. Bizim dışımızda bir Kutsal-Ruh yoktur, diyordu: Kutsal Ruh özellikle akıldır. İman da, aklın insan içinde ortaya çıkmasından başka birşey değildir ve bu yüzden Hristiyan olmayanlar da iman sahibi olabilir. İşte bu iman, ete kemiğe bürünmüş bu akıldır insanı kutsallaştıran.”⁶

⁶ Oysa Thomas Münzer'den 260-270 yıl önce Kappadokia'da Hacı Bektaş Veli, inancı dışındaki Hristiyanlarla dostluk kurmuş ‘73 millete tek nazarla bakmayı’ öğütlüyor ve ‘İslamın temeli ahlak, ahlakın özü bilgi, bilginin özü ise akıldır’ ve ‘yeryüzünde akıl ölçüsünden önemli birşey yoktur’ diyordu. İmanı bilinç içinde eritmiş, akla bağlamış ve akılla bilime ulaşmıştı Hacı Bektaş.

Bu yüzdendir ki cennet öbür dünyada değil, onu da bu yaşamın içinde aramak gerekir. Öteki dünyada cennet varolmadığına göre, cehennem de lanetleme de yoktur. İman sahibi olanların yapmaları gereken cenneti, yani 'Tanrı krallığını' yeryüzünde kurmaktır. İnsanların kötü istek ve iştahlarından başka şeytan yoktur. İsa da diğer insanlar gibi bir insan, bir peygamber, bir öğretmendi.” (Frederick. Engels, *Alman Köylü İsyanları*, 76-77,78)

Alıntıyı biraz daha sürdürüp, okuyucuları Şeyh Bedreddin'in yukarıda verdiğimiz *Varidat*'taki söylemleriyle karşılaştırarak, hayret verici benzerlikleri ve Bedreddin'in nasıl daha ileride bulunduğunu görmelerini istiyoruz. Ayrıca o, Münzer gibi köylü isyanlarının sadece ideologu değil, aynı zamanda toplumsal ayaklanmanın hem ideologu hem de hazırlayıcısı ve önderidir

“Münzer'in Tanrı krallığı, hiç bir sınıf farkının, hiç bir özel mülkiyetin ve toplum üyelerine yabancı hiç bi özerk devletin bulunmadığı bir toplumdan başka bir şey değildi. Varolan bütün otoriteler, boyun eğmeyi ve devrime katılmayı reddederlerse devrilmeliydiler. Bütün işler ve mallar ortaklaşa olmalı ve en eksiksiz eşitlik egemen olmalıydı. Prensler ve soylular da bu birliğe katılmaya çağrılacaktı. Reddederlerse, birlik ilk fırsatta bunları silah zoruyla devirecek ya da yokedecekti. T. Münzer halkın o dönemde anlayacağı peygamber diliyle konuşuyor, ama gerçek amaçlarını güvendiği yakınlarına söylediği açık seçik ortadaydı.” (H. Engels, *agy.*, s.79, 84)

Engels'in anlattığı Alman köylü savaşlarının büyük teorisyeni Thomas Münzer örneğini anımsattık. Oysa ondan 270-280 yıl önce Anadolu'daki Batıni-Alevi köylü ve ezilen emekçi halkların sosyal mücadelelerinin çok daha dikkate değer olduğunu açıkça görüyoruz. Eğer F.Engels Avrupa feodal çağının köylü savaşlarını incelerken, tesadüfen, Kıbrıs'ta oturan Dominiken rahibi Simon de Saint Quentin'in 1246 yılında Orta ve Doğu Anadolu'yu baştanbaşa dolaşırken, bizzat savaşa katılmış frank şövalyelerinden dinlediği, 6-7 yıl önce Küçük Asya'nın yaşamış olduğu en büyük halk ayaklanması önderi Baba Resul ve eylemlerini yazdığı latince metinleri görmüş olsaydı, Alevi inançlı halkların sosyal ve siyasal mücadelelerine yönelmek zorunda kalacak. Şeyh Bedreddin'in düşüncelerini ve onun önderlik ettiği ikdidara yönelik toplumsal ayaklanmasını derinlemesine inceleyecekti. Hiç kuşkusuz o zaman Marksizm ve Marksist Literatür bugünkünden çok daha zengin bir gelişim gösterecekti.(İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam, Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm*, İsmail, 1996, s. 18-25)